

Konrad Sebastian Morawski

Oleszyce–Rzeszów

Przewrót Gabriele D'Annunzia w Rijecie (1919–1920) w kontekście stosunków włosko-jugosłowiańskich

Zarys treści: Artykuł zawiera omówienie przewrotu dokonanego przez Gabriele D'Annunzia w Rijecie i sprawowaniu przez niego władzy w tym mieście w latach 1919–1920. Słynny włoski poeta i uczestnik Wielkiej Wojny po dokonaniu przewrotu próbował przyłączyć zajęte miasto do Włoch, choć jego działania nie były uzgodnione z rządem. Te wydarzenia przyczyniły się do kryzysu w stosunkach pomiędzy Włochami a Jugosławią, zaś kwestia statusu Rijeki w powojennym układzie geopolitycznym stała się także przedmiotem intensywnych rozmów przedstawicieli mocarstw biorących udział w konferencji pokojowej w Paryżu, tj. Francji, USA oraz Wielkiej Brytanii. Przebieg sporu włosko-jugosłowiańskiego o Rijekę z uwagą śledzili również wysłannicy europejskiego środowiska prasowego. W rezultacie przewrót dokonany przez D'Annunzia odbił się szerokim echem w całej Europie, zaś status problemowego miasta został podniesiony do rangi ważnego problemu w kontekście stosunków włosko-jugosłowiańskich.

Outline of content: The article discusses the coup launched by Gabriele D'Annunzio in Rijeka (Fiume at that time) and his rule in the city in 1919–1920. The famous Italian poet and veteran of the Great War tried to annex the city to Italy, although his plan had not been agreed upon with the Italian government. The events resulted in a crisis in the relationship between the Italy and Yugoslavia, while the question of the status of Rijeka within the post-war geopolitical order became the subject of intense debates of representatives of the powers participating in the Paris Peace Conference, i.e. France, the United States, and Great Britain. The course of the Italian-Yugoslavian dispute over Rijeka was closely monitored by the European press. As a result, Gabriele D'Annunzio's coup echoed far and wide across the whole Europe, and the status of the city was elevated to the position of important problem in the context of Italian-Yugoslavian relations.

Słowa kluczowe: przewrót w Rijecie (1919–1920), Włochy, Królestwo SHS, Jugosławia, Gabriele D'Annunzio, Il Vate, Carlo Sforza, Salvatore Contarini

Keywords: coup in Rijeka (1919–1920), Italy, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Yugoslavia, Gabriele D'Annunzio, Il Vate, Carlo Sforza, Salvatore Contarini

Wstęp

Na przestrzeni dziejów portowe miasto Rijeka było obiektem rywalizacji rozmaitych państw, wśród których aspiracje do ustanowienia w nim swojej administracji zgłaszały przede wszystkim Austria, Węgry, Francja, Wielka Brytania, Chorwacja i Włochy. Każde z tych państw – w różnych konfiguracjach ustrojowych – władało Rijką przynajmniej przez jakiś czas. Jednak najbardziej zaciętą rywalizację w XIX i XX w. toczyły Węgry¹, Chorwacja² oraz Włochy, czyli te państwa, które w sensie geopolitycznym były zlokalizowane najbliżej problemowego miasta³.

Głównym obiektem rywalizacji o Rijkę był położony na zatoce Kvarner port morski⁴, którego strategiczna lokalizacja oraz dostęp do bogatych złóż surowców (przede wszystkim ropy naftowej i gazu ziemnego) stanowiły potencjalny czynnik rozwoju gospodarczego. Kwestie ekonomiczne miały szczególne znaczenie w okresie Wielkiej Wojny i po jej zakończeniu⁵, choć nie pozostawały jedyną przyczyną dążeń do uzyskania dominacji nad miastem. Ważne znaczenie miała także struktura narodowościowa Rijeki. Otóż według spisu powszechnego ludności w 1910 r. miasto zamieszkiwało łącznie 49 608 mieszkańców, spośród których najliczniejsze grupy narodowościowe tworzyli Włosi i Chorwaci. Tymczasem według danych przytoczonych przez Daniela Pataftę Rijkę w 1918 r. zamieszkiwało 45 885 mieszkańców, spośród których największe grupy narodowościowe wciąż tworzyli Włosi i Chorwaci, ale w porównaniu do danych z 1910 r. daje się zauważyć duży wzrost

¹ Od 1867 r. Węgry formalnie współtworzyły monarchię austro-węgierską, pod której administracją Rijeka pozostawała do upadku Austro-Węgier jesienią 1918 r. Po zakończeniu działań wojennych status portowego miasta był niejasny, a nad jego uregulowaniem dyskutowano podczas obrad powojennej konferencji pokojowej w Paryżu. Od 3 listopada 1918 r. wojska państw ententy, tj. amerykańskie, brytyjskie i francuskie, stacjonowały w mieście, a 17 listopada wkroczyły też oddziały włoskie. Daniel Patafta uważa, że od tego momentu rozpoczęła się okupacja Rijeki przez Włochy. Oddziały amerykańskie, brytyjskie i francuskie stacjonowały jednak aż do września 1919 r., stąd sformułowanie o okupacji włoskiej wydaje się nieco przesadzone. W istocie Włosi prowadzili szeroką akcję propagandową w Rijece, o czym zostanie wspomniane w dalszej części tego artykułu. D. Patafta, *Promjene u nacionalnoj strukturi stanovništva grada Rijeke od 1918. do 1924. godine*, „Časopis za suvremenu povijest” 36 (2004), nr 2.

² Od 29 października do 1 grudnia 1918 r. Chorwacja współtworzyła Państwo Słoweńców, Chorwatów i Serbów, następnie stając się częścią Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców. Przesłanki procesu tworzenia tego państwa omówiłem w innym artykule. Zob. K.S. Morawski, *Proces tworzenia Królestwa SHS wobec przeobrażeń Wielkiej Wojny (1914–1918)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio M: Balcaniensis et Carpathiensis” (2016), nr 1–2, s. 35–58.

³ O dziejach Rijeki i wielowiekowej rywalizacji o to miasto można przeczytać w ogólnodostępnych, przeglądowych opracowaniach, takich jak to dostępne w tłumaczeniu na kilka języków na oficjalnej stronie internetowej Urzędu Miasta Rijeka. Zob. *Kratka povijest grada*, Urząd Miasta Rijeka, <http://www.rijeka.hr> (dostęp: 2.05.2017).

⁴ Port morski w Rijece wybudowano w XIII w. Jego istnienie po raz pierwszy formalnie odnotowano 20 grudnia 1281 r. Na początku XX w. był już niezwykle ważnym tego typu obiektem w Europie. J. Modestin, *Rijeka*, w: *Narodna Enciklopedija Srpsko-Hrvatsko-Slovenacka*, red. S. Stanojević, t. 3, Zagreb 1928, s. 927–929.

⁵ *Ibidem*.

ludności włoskiej oraz zmniejszenie się liczby Chorwatów w mieście. Taki obrót spraw był wynikiem szerokiej akcji kolonizacyjnej prowadzonej przez Włochy na terytorium Rijeki, która rozpoczęła się w czasie Wielkiej Wojny, zaś Chorwaci czy też mieszkańcy deklarujący przynależność do Ilirii byli stopniowo wypierani w kierunku Zagrzebia, będącego centrum kulturowej, tożsamościowej i religijnej przynależności Chorwatów do jednego narodu. Wielu przedstawicieli narodu chorwackiego także w okresie Wielkiej Wojny wyemigrowało do Wielkiej Brytanii i innych państw zachodnich⁶.

Omawiając strukturę narodowościową Rijeki w 1910 i 1918 r. należy zastrzec, iż spis powszechny ludności miasta w 1910 r. został przeprowadzony pod administracją austro-węgierską, co gwarantowało dużą dokładność i rzetelność wyników spisu. Natomiast dane z 1918 r. zostały pozyskane w tle toczącej się wojny światowej, stąd też stopień ich dokładności należy ocenić jako mniejszy w porównaniu do wyników z 1910 r. Kompozycję narodowościową miasta w 1910 i 1918 r. przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Kompozycja narodowościowa Rijeki w 1910 i 1918 r.

Nazwa narodowości	1910		1918		Uwagi
	Liczba (w tys. mieszkańców)	Liczba (w % ogółu mieszkańców)	Liczba (w tys. mieszkańców)	Liczba (w % ogółu mieszkańców)	
Włosi	23 283	46,9	28 911	62,5	
Chorwaci-Iliryjczycy	15 731	31,7	9 092	19,6	Chorwaci, w tym mieszkańcy deklarujący przynależność do krainy Iliria
Słoweńcy	3937	7,94	1674	3,6	
Węgrzy	3619	7,29	4431	9,6	
Niemcy	2476	4,99	1616	3,5	
Anglicy	202	0,41	b/d	b/d	
Czecho-Morawianie	185	0,37	b/d	b/d	Głównie Czesi z Moraw
Serbowie	70	0,14	161	0,4	
Francuzi	40	0,08	b/d	b/d	
Polacy	36	0,07	b/d	b/d	
Rumuni	29	0,06	b/d	b/d	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: D. Patafta, *op. cit.*, s. 685, 691.

⁶ Trudno o precyzyjne określenie skali emigracji Chorwatów na Zachód w okresie Wielkiej Wojny, ale o istnieniu tego zjawiska świadczą m.in. liczne dokumenty zebrane przez Branko Petranovicia i Momčilo Zečevića. Zob. *Jugoslavija 1918–1988. Tematska Zbirka Dokumentata*, red. B. Petranović, M. Zečević, Beograd 1988.

Niejednolitość pod względem narodowościowym na terytorium Rijeki stanowiła więc pretekst do ubiegania się o przejęcie miasta przez te państwa, które chciały zabezpieczyć interesy zamieszkałych tam obywateli. Biorąc pod uwagę dane z tabeli 1, miało to szczególne znaczenie w przypadku Włoch i Chorwacji, mniejsze w przypadku Węgier, przy czym w okresie Wielkiej Wojny największą determinację w działaniach na rzecz przejęcia Rijeki wykazywały Włochy, będące jedynym – spośród trzech wymienionych – państwem charakteryzującym się wówczas jednolitą strukturą i stabilną sytuacją w krajobrazie geopolitycznym Europy. Ponadto warto pamiętać, że Włochy od 1915 r. należały do obozu państw ententy, zaś Chorwacja i Węgry były częścią obozu państw centralnych.

Zatem kwestia Rijeki została podniesiona przez Włochy już niedługo po rozpoczęciu Wielkiej Wojny. Przejęcie kontroli nad miastem było jednym z elementów ekspansywnej polityki włoskiej na terenie basenu Adriatyku, którą można by nazwać polityką irredentyzmu, wpisanego w koncepcję polityki zagranicznej Włoch już od XIX w.⁷ O istnieniu takiej polityki w okresie Wielkiej Wojny świadczył fakt, że na mocy postanowień tajnego paktu zawartego pomiędzy państwami ententy a Włochami 26 kwietnia 1915 r. w Londynie Włochom zagwarantowano terytoria południowosłowiańskie należące wówczas do Austro-Węgier, aczkolwiek trzeba tu zastrzec, że postanowienia paktu nie włączały Rijeki do Włoch⁸.

Tajny pakt zawarty w Londynie ostatecznie nie wszedł w życie, ale po zakończeniu Wielkiej Wojny w 1918 r. Włochy nie ustawały w dążeniach do objęcia dominacją basenu Adriatyku, a więc nie zrezygnowały też z przejęcia Rijeki. Przeszkodą w tych dążeniach nie mogła być pozbawiona skutecznego zaplecza militarnego Albania, lecz to właśnie w 1918 r. zostało uformowane państwo o potencjale umożliwiającym hamowanie owych ekspansywnych dążeń Włochów. Było to Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców (SHS)⁹, czyli pierwszy formalny twór zjednoczonego państwa jugosłowiańskiego, którego twórcy i przedstawiciele w polityce międzynarodowej dążyli do ograniczenia aspiracji włoskich.

⁷ Koncepcja włoskiego irredentyzmu zakładała m.in. unifikację terytoriów zamieszkiwanych przez osoby pochodzenia włoskiego lub mówiące w języku włoskim. Wśród tych terytoriów znajdowały się rozległe ziemie południowosłowiańskie, tj. Dalmacja, Istria, Gorycja i Gradyska, a także miasto Rijeka. Za twórcę tej koncepcji uważa się Giuseppe Garibaldiego, a jej popularność w różnych mutacjach (najczęściej faszystowskiej) wzrastała w okresach wojen światowych. Na temat włoskiego irredentyzmu pisali m.in. Arrigo Petacco i Duško Večerina. Zob. A. Petacco, *A Tragedy Revealed. The Story of Italians from Istria, Dalmatia, Venezia Giulia (1943–1953)*, Toronto 1998; D. Večerina, *Talijanski Irredentizam*, Zagreb 2001.

⁸ Na bazie tego paktu Włochom zagwarantowano m.in. Pobrzeże Austriackie z Triestem, Istrią oraz Gorycją i Gradyską, północną Dalmację z Zadarem, Šibenikiem i większością wysp dalmatyńskich (wyłączając Rab i Krk), a więc terytoria etnicznie chorwackie i słoweńskie. *Londonski pakt*, w: *Jugoslawija 1918–1988...*, s. 54–56.

⁹ W artykule nazwę „Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców” stosowałem zamiennie z nazwą „Jugosławia”.

Takie działania były następstwem regularnych spięć w stosunkach włosko-jugosłowiańskich w okresie międzywojennym. Pierwszym wyraźnym odzwierciedleniem trudnych relacji pomiędzy Rzymem a Belgradem w omawianym okresie była właśnie kwestia Rijeki. W tle sporów dyplomatycznych, toczonych pomiędzy tymi państwami, władzę w Rijecie na drodze przewrotu we wrześniu 1919 r. przejął włoski poeta i bohater wojenny, Gabriele D'Annunzio. To doprowadziło do otwartego konfliktu pomiędzy Włochami a Królestwem SHS, a także do dyplomatycznej konsternacji w środowisku międzynarodowym.

Omówienie przebiegu konfliktu o Rijekę toczonego pomiędzy Włochami a Królestwem SHS w latach 1919–1920 jest więc głównym celem tego artykułu. Struktura tekstu składa się z części obejmujących wyjaśnienie statusu Rijeki we wczesnym okresie powojennym, charakterystykę rozgrywek politycznych pomiędzy mocarstwami uczestniczącymi w obradach pokojowych w Paryżu, a także omówienie działań podejmowanych w polityce zagranicznej Włoch i Królestwa SHS wobec przewrotu dokonanego przez Gabriele D'Annunzia.

Ustalenia zawarte w tekście w dużej części zostały oparte na artykułach prasowych, opublikowanych w okresie włosko-jugosłowiańskiego konfliktu o Rijekę. Cennym źródłem pod tym względem okazała się prasa polska, która, opierając się na relacjach korespondentów zagranicznych, z dużym zainteresowaniem śledziła rozwój sytuacji w Rijecie. Istotnym źródłem podjętych ustaleń była także prasa francuska, czyli pochodząca z państwa, w którego granicach odbywały się negocjacje pokojowe po zakończeniu Wielkiej Wojny, a także ówczesnie najważniejsza gazeta w Królestwie SHS, tj. „Politika”, będąca wyrazicielem poglądów rządu i monarchii jugosłowiańskiej. Rozważania zostały uzupełnione o podstawową literaturę przedmiotu, która odnosi się do stosunków włosko-jugosłowiańskich w okresie międzywojennym, jak również do relacji pomiędzy Włochami a Chorwacją oraz Serbią przed utworzeniem Królestwa SHS. W artykule autor oparł się także na materiałach archiwalnych, pozyskanych m.in. z Archiwum Jugosłowiańskiego w Belgradzie, oraz na niezwykle wartościowej pod względem źródłowym Narodowej Encyklopedii Serbsko-Chorwacko-Słoweńskiej z 1928 r., znalezionej w antykwariacie w Belgradzie.

Status Rijeki a konferencja pokojowa w Paryżu

Rozejm w Compiègne, podpisany 11 listopada 1918 r. pomiędzy państwami ententy a Cesarstwem Niemieckim, formalnie zakończył Wielką Wojnę (1914–1918). Po stronie zwycięzców znajdowało się Królestwo Serbii, a to oznaczało, że uformowane niecałe trzy tygodnie później państwo jugosłowiańskie¹⁰ przystępowało z uprzywilejowanej pozycji do powojennych negocjacji pokojowych.

¹⁰ Królestwo Serbii było najważniejszą częścią Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców choćby ze względu na panującą w nim serbską dynastię Karadorđewićów, a także serbski charakter większości rządów w kraju.

Kwestie uregulowania granic Królestwa SHS po zakończeniu wielkiej wojny były nadrzędnym celem w polityce zagranicznej księcia Aleksandra Karađorđevicia, regenta sprawującego w imieniu króla Piotra I rzeczywistą władzę monarszą w państwie. To w wyniku sugestii księcia Aleksandra pod koniec grudnia 1918 r. na szefa delegacji jugosłowiańskiej na konferencję pokojową w Paryżu wyznaczono Nikolę Pašicia. Ta nominacja była mądrym posunięciem następcy tronu, który w ten sposób zagwarantował Jugosławii charyzmatycznego i doświadczonego negocjatora w Paryżu. Książę Aleksander na tyle ufał talentowi dyplomatycznemu Pašicia, że w rozmowie ze słoweńskim delegatem z Triestu zapewnił go, iż nie pozwoli, aby w rezultacie ustaleń konferencji pokojowej „choć jedna piędź ziemi słoweńskiej została odjęta”¹¹. Nastawienie polityczne w Królestwie SHS na konferencję w Paryżu odzwierciedliła również wypowiedź ministra odżywiania i odbudowy kraju Miloje Ž. Jovanovicia¹², który na początku stycznia 1919 r. stwierdził, że Serbowie woleliby umrzeć z głodu, niż zdradzić wspólną sprawę południowosłowiańską¹³.

W składzie delegacji jugosłowiańskiej, oprócz Pašicia, znaleźli się jeszcze szef MSZ Chorwat Ante Trumbić, a także dyplomaci z terytoriów serbskich i słoweńskich, odpowiednio Milenko Radomar Vesnić oraz Ivan Žolger. Natomiast grupę doradców utworzyli Serb Mato Bošković, Chorwat Josip Smodlaka oraz Słoweńcy Otokar Rýbař, Lambert Ehrlich, Fran Kovačić i Matija Slavič¹⁴.

Delegacja jugosłowiańska do konferencji pokojowej w Paryżu podeszła z dużymi nadziejami, ponieważ w zasadzie tylko na drodze negocjacji istniała realna możliwość uregulowania stosunków z Włochami¹⁵. Ekspansywne aspiracje królewskiego rządu Vittoria Emanuele Orlanda wobec terytoriów południowosłowiańskich były bowiem wiodącym problemem w polityce zagranicznej Królestwa SHS we wczesnym okresie powojennym¹⁶.

¹¹ *Ze świata*, „Gazeta Lwowska” 31.12.1918, nr 281, s. 2.

¹² Miloje Ž. Jovanović objął ministerstwo odżywiania i odbudowy kraju w rządzie Stojana Proticia pod koniec 1918 r. *Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1835–1941)*, Београд 1988, s. 199–200.

¹³ B. Novak, *The Austro-Slovenian Frontier Question at the Paris Peace Conference 1919*, Chicago 1954, s. 27–28.

¹⁴ Grupę stałą utworzyli przewodniczący Pašić, a także Trumbić, Vesnić i Žolger, grupę ekspertów rządowych Bošković, Smodlaka i Rýbař, zaś ekspertów specjalnych Ehrlich oddelegowany do spraw Karyntii, Kovačić zajmujący się kwestiami Styrii oraz Slavič jako specjalista w sprawach Prekmurje. B. Novak, *op. cit.*, s. 27–28.

¹⁵ Kwestia ustalenia granic Królestwa SHS z państwami sąsiadującymi doczekała się opracowania ze strony m.in. Renaty Zawistowskiej, która w artykule pt. *Ustalenie granicy Węgier z Chorwacją i Serbią po I wojnie światowej* („Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 48 (2013), s. 157–181) omówiła relacje węgiersko-jugosłowiańskie w tym zakresie. Ważne są także prace Lajčo Klajna, autora książki *The Past in Present Times. The Yugoslav Saga* (Lanham 2007, s. 7–14), gdzie zostały przeanalizowane przesłanki uregulowania granic Królestwa SHS z innymi państwami.

¹⁶ W Polsce zagadnienie *sensu stricto* polityki zagranicznej Królestwa SHS opisał Hubert Kuberski, ale w jego artykule opublikowanym na łamach czasopisma „Glaukopis” w sposób oszczędny

1. Wiodący dyplomaci jugosłowiańscy na konferencję pokojową w Paryżu i traktatowe negocjacje pokojowe w okresie 1919–1920: Ante Trumbić, Nikola Pašić, Milenko Radomar Vesnić oraz Ivan Žolger. Źródło: Library of Congress ze zbiorów George'a Granthama Baina, <http://www.loc.gov> (dostęp: 21.07.2016).

Szczególnie problematycznie w stosunkach włosko-jugosłowiańskich ukształtowała się kwestia Rijeki. Od przełomu listopada i grudnia 1918 r. dowództwo wojskowe sprawował tam generał Francesco Saverio Grazioli, który na zlecenie rządu włoskiego zapoczątkował też w mieście szeroką akcję propagandową, będącą próbą wykreowania sztucznego wrażenia, jakoby Rijeka była w sensie historycznym częścią Włoch¹⁷. Przeciwno takiemu obrotowi spraw stanowczo protestowała dyplomacja jugosłowiańska, która na rozpoczętej 18 stycznia 1919 r. konferencji pokojowej w Paryżu skutecznie domagała się umiędzynarodowienia sprawy Rijeki¹⁸.

Główne atuty skuteczności dyplomacji jugosłowiańskiej wobec aspiracji włoskich leżały w trwałości instytucjonalnej i urzędniczej. Otóż w okresie najbardziej wzmózonych dyskusji konferencyjnych o kształt granic Królestwa SHS żadnym istotnym przeobrażeniem nie uległa obsada i struktura instytucji dyplomatycznych tego państwa, podczas gdy regularnej destabilizacji była poddawana dyplomacja włoska. Tak oto rokowania ze stroną jugosłowiańską w sprawie Rijeki rozpoczął

---

zostały omówione wiodące kierunki działalności międzynarodowej Jugosławii we wczesnych latach po wielkiej wojnie. Zob. H. Kuberski, *Południowosłowiański „bękart Wersalu”*, „Glaukopis” (2009), nr 13–14, s. 100–130.

¹⁷ „Monitor Polski” (1918), nr 236, „Kronika polityczno-społeczna”.

¹⁸ *Konferencja pokojowa*, „Gazeta Lwowska” 21.01.1919, nr 16, s. 2.

minister spraw zagranicznych baron Sidney Sonnino, który ze stanowiska ustąpił 23 czerwca 1918 r. wraz z dymisją rządu Orlanda, będącą rezultatem m.in. zgrzytów pomiędzy politykami włoskimi w sprawie Rijeki. Premier Orlando proponował zawarcie ugody z Królestwem SHS, podczas gdy minister Sonnino dążył do zwiększenia ekspansji włoskiej na Adriatyku. Niekorzystną sytuację rządu Orlanda pogłębiła rekonfiguracja sił politycznych we Włoszech. W państwie wzrastało znaczenie socjalistów Filippa Turatiego i chadeków Luigiego Sturza, zaś mocną i stabilną pozycję utrzymywali radykałowie Francesca Saveria Nittiego. Temu ostatniemu w połowie 1919 r. udało się uformować rząd, na którym spoczęła odpowiedzialność za kontynuowanie negocjacji pokojowych w Paryżu¹⁹.

Działania premiera Nittiego, jak również szefów dyplomacji w jego rządzie, tj. Tommasa Tittoniego²⁰ i następnie Vittoria Scialoji, zostały zmarginalizowane wobec czynu dokonanego przez Gabriele D'Annunzia. Otóż włoski poeta i zarazem aktywny uczestnik Wielkiej Wojny, nazywany Il Vate²¹, w dniu 12 września 1919 r. dokonał przewrotu w Rijece, wkraczając do miasta z grupą uzbrojonych ochotników, a dwa dni później ogłaszając jej aneksję w imieniu Włoch²².

W grupie ochotników D'Annunzia znaleźli się m.in. grenadierzy i żołnierze wojsk szturmowych, które dysponowały karabinami maszynowymi i samochodem pancernym²³. Po wkroczeniu do miasta, zamachowców próbował zatrzymać stacjonujący w Rijece włoski generał Vittorio Emmanuele Pittaluga. Na jego widok D'Annunzio wypowiedział następujące słowa: „Masz pan spełnić rozkazy rządu, który prowadzi złą politykę, więc strzelaj do braci”²⁴, po czym generał serdecznie uściskał Il Vate, odstępując tym samym od próby powstrzymania przewrotu

¹⁹ M. Marsella, *Enrico Corradini's Italian nationalism. The „right wing” of the fascist synthesis*, „Journal Of Political Ideologies” 9 (2004), s. 216; P. O'Brien, *Mussolini in the First World War. The Journalist, the Soldier, the Fascist*, New York 2005, s. 15, 147.

²⁰ Z uwagi na zły stan zdrowia Tommasini ustąpił ze stanowiska w listopadzie 1919 r.

²¹ Il Vate, czyli poeta. Ten wzniosły pseudonim, wywodzący się z łaciny, odzwierciedlał wyjątkowe cechy jego posiadacza. D'Annunzio w okresie przewrotu był wybitnym twórcą, mającym w swoim dorobku kilkadziesiąt dzieł, w tym słynną powieść pt. *Triumf Śmierci (Trionfo della morte)* z 1894 r. Il Vate potrafił bez trudu wykorzystywać swoje talenty artystyczne w kontaktach z politykami. Jego czarowi uległ m.in. Konstanty Skirmunt, który, pełniąc urząd posła RP w Rzymie w latach 1919–1921, miał okazję spotkać D'Annunzia. Polski dyplomata w taki sposób wspominał to spotkanie: „nie zapomnę uroku, który wywierał cudną swoją włoską mową – a był to wielki pisarz i wielki patriota”, K. Skirmunt, *Moje wspomnienia 1866–1945*, wstęp i oprac. E. Orlof, A. Pasternak, Rzeszów 1997.

²² Kilka dni wcześniej 10 września 1919 r. w Saint-Germain-en-Laye został zawarty traktat pokojowy z Austrią, na mocy którego Królestwu SHS formalnie przyznano Bośnię, Hercegowinę, obszerne terytoria Dalmacji, Krainy oraz Styrii, zaś Włochom m.in. Pobrzeże Austriackie z Gorycją i Gradyšką, Wolnym Miastem Triest, Istrią, a także częścią wysp dalmatyńskich. Przewrót w Rijece był dla Jugosławii ciosem niespodziewanym, a w sensie politycznym wręcz katastrofą w świetle ustaleń z Saint-Germain-en-Laye.

²³ *Gabryel D'Annunzio zajął na czele ochotników Rijekę na rzecz Włoch*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 16.09.1919, nr 252, s. 1.

²⁴ *Dramatyczne zajścia w Rijece*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 17.09.1919, nr 253, s. 1.

w Rijecie²⁵. D'Annunzio wydał też odezwę do Włochów mieszkających w mieście: „Włosi z Fiume!²⁶ W świecie pełnym tchórzostwa i zawirowań, Fiume jest dziś symbolem wolności, w tym świecie pełnym tchórzostwa i zawirowań jest tylko jedna czysta rzecz: Fiume, jest tylko jedna prawda, to Fiume, istnieje tylko jedna miłość i to jest Fiume! Fiume jest jak latarnia morska świecąca w morzu kłamstw... Ja żołnierz i ochotnik, wyczerpany wojną, wierzę, że wypełniam wolę całego narodu włoskiego, ogłaszając aneksję Fiume!”²⁷. Słowa wypowiedziane przez Il Vate nie znajdowały pokrycia w rzeczywistości – naród włoski, przynajmniej jego rządowi reprezentanci, nie planowali aneksji Rijeki w drodze przewrotu.

Reakcje polityczne i prasowe po przewrocie w Rijecie

Przewrót D'Annunzia został początkowo zlekceważony zarówno w prasie, jak i w środowisku konferencyjnym w Paryżu. Na łamach gazety „Le Petit Parisien” opublikowano pozbawioną emocji informację, w której zacytowano list D'Annunzia napisany niedługo przed ruszeniem na Rijekę. We właściwej dla poety formie zabrzmiało zdanie, w którym zostały ukryte jego zamiary: „Jutrzejczy świt będzie pięknym świtem”²⁸. Taki obrót spraw świadczył, że zajęcie Rijeki przez D'Annunzia nie było czynem przypadku, a zaplanowanym przez niego działaniem. Można domniemywać, że włoski poeta był zadowolony, gdy na łamach „Le Figaro” nieostrożnie nazwano go „mistrzem Fiume”. Grzmiała za to belgradzka „Politika”, w której od 14 do 16 września 1919 r. otwarcie pisano o nalocie na Rijekę, jej aneksji i włoskiej dyktaturze²⁹.

W kolejnych dniach alarmujący ton „Politiki” nie uległ osłabieniu. Również w prasie francuskiej uświadomiono sobie, że wydarzenia w Rijecie mogą mieć negatywne konsekwencje dla utrzymania pokoju światowego. Już 15 września 1919 r. na łamach „Le Petit Parisien” podano informację o potępieniu przewrotu D'Annunzia przez premiera Nittiego, a także zwrócono uwagę na konsternację delegacji włoskiej w Paryżu. Wydarzenia w Rijecie zaczęto nazywać zgodnie ze stanem faktycznym – przewrotem³⁰. W kolejnym artykule francuskiego dziennika napisano o poruszeniu prezydenta Francji Georges'a Clemenceau podczas obrad

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Fiume to włoskojęzyczne określenie tego miasta, choć dziś z wyjątkiem Węgier wszyscy używają nazwy Rijeka. D'Annunzio *maitre de Fiume*, „Le Figaro” 15.09.1919, nr 257, s. 2.

²⁷ Tłumaczenie autora na podstawie G. Reale, *Un faro luminoso che splende in mezzo ad un mare di abiezione (parta seconda)*, Portal EreticaMente: Cultura – Azione – Identità, <http://www.eticamente.net> (dostęp: 30.04.2017).

²⁸ *Le coup de main de d'Annunzio sur Fiume désavoué par le gouvernement italien*, „Le Petit Parisien” 14.09.1919, nr 15559, s. 1.

²⁹ *Препад на Рижечи*, „Политика” 14.09.1919, nr 4172, s. 2; *Препад на Рижечи*, „Политика” 15.09.1919, nr 4173, s. 1–2.

³⁰ *M. Nitti le condamne*, „Le Petit Parisien” 15.09.1919, nr 15560, s. 1.

konferencji pokojowej jako skutku przewrotu dokonanego przez D'Annunzia. Niepokojąco ukształtowała się liczba zwolenników poety, która zdaniem „Le Petit Parisien” wynosiła około 10 tys. wojskowych niższego szczebla³¹.

Tymczasem w polskiej prasie, inaczej niż we francuskiej, nie pisano o Fiume, ale o Rijecie³². Na łamach „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” poinformowano, że liczba ochotników D'Annunzia wyniosła 35 tys. mężczyzn, ale te szacunki w porównaniu do danych „Le Petit Parisien” należało uznać za wysoce zawyżone³³. W każdym razie działalności D'Annunzia nie utożsamiano z oficjalnym stanowiskiem rządu włoskiego. Świadczyły o tym kolejne artykuły opublikowane na łamach IKC oraz w innych polskich gazetach. Otóż w relacji na temat uroczystości przeprowadzonej z okazji 49. rocznicy zjednoczenia Włoch nie wspomniano o samowoli D'Annunzia³⁴, tym samym upatrując w nim zaledwie marginesu bieżącej polityki rządu włoskiego, zaś na łamach „Głosu Polskiego” Il Vate określono lekceważąco jako człowieka z manią wielkości³⁵.

Natomiast pomyślne recenzje zbierał w polskiej prasie premier Nitti. W „Głosie Polskim” uznano go za orędownika „dobrej polityki włoskiej”³⁶, równocześnie zwracając uwagę na problemy, przed jakimi Nitti stanął wobec przewrotu D'Annunzia. Posiłkowano się reakcją dyplomatów z Anglii, którzy wyrazili niezadowolenie z powodu wydarzeń w Rijecie, a nawet zagrozili wysłaniem swojej flotyli na wybrzeża Adriatyku. Ostra reakcja angielska była uwarunkowana toczącymi się właśnie negocjacjami premiera Davida Lloyd George'a z Nittim. Angielski szef rządu poczuł się oszukany zapewnieniami Nittiego o chęci kompromisowego rozstrzygnięcia kwestii Rijeki, gdy D'Annunzio ze sztandarem włoskim wkroczył do miasta, utworzył w nim prowizoryczny rząd w imieniu Włoch, a przy tym odrzucił sugestie włoskiej generalicji o wycofaniu się z miasta³⁷. Zaufanie Lloyd

³¹ *Le Conseil Suprême a délibéré hier sur les événements de Fiume*, „Le Petit Parisien” 16.09.1919, nr 15561, s. 1.

³² Nazwy Fiume używały ówczesnie też m.in. szwajcarska „Gazette de Laussane” oraz amerykański „The New York Times”. Najwyraźniej środowisko międzynarodowe wobec nazwy Rijeka podzieliło się wtedy na słowiańskie (m.in. polskie, jugosłowiańskie) i zachodnie (m.in. francuskie, szwajcarskie, amerykańskie). Zob. *D'Annunzio condottiere*, „Gazette de Laussane” 16.09.1919, nr 253, s. 1; *Wilson won't discuss Fiume until D'Annunzio goes*, „The New York Times” 25.09.1919, nr 22528, s. 1.

³³ Tymczasem „Gazeta Lwowska” podała informację o trzech i pół tysiąca ochotników D'Annunzia. Prawdopodobnie o taką liczbę chodziło też w relacji krakowskiego „Kuriera”, choć zapis wskazywał na dziesięciokrotnie większą. Por. *Armia D'Annunzia wynosi 35.000 ochotników*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 18.09.1919, nr 254, s. 7; *Ze świata*, „Gazeta Lwowska” 20.09.1919, nr 217, s. 2; *Le Conseil Suprême a délibéré hier sur les événements de Fiume*, „Le Petit Parisien” 16.09.1919, nr 15561, s. 1.

³⁴ *W dzień święta zjednoczenia Włoch*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 20.09.1919, nr 256, s. 1.

³⁵ *Echa poetyckiego zamachu stanu*, „Głos Polski. Dziennik polityczny, społeczny i literacki” 18.09.1919, nr 256, s. 3.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Zajęcie Rieki przez ochotników włoskich*, „Postęp” 18.09.1919, nr 215, s. 2.

George'a do rządu włoskiego uległo wtedy istotnemu załamaniu. Tym bardziej że według relacji „Gazety Lwowskiej” ostatni stacjonujący w Rijecie żołnierze angielscy zostali wyszydzeni i wygwizdani przez oddział D'Annunzia³⁸.

Inne niż w przypadku Anglii stanowisko wobec wydarzeń w Rijecie zajęła Francja, będąca w środowisku dyplomatycznym skłoną do pomniejszania znaczenia przewrotu D'Annunzia, próbując w ten sposób zachować równowagę pomiędzy Włochami a Królestwem SHS. Tymczasem Amerykanie oświadczyli, że mogą zaakceptować żądania włoskie wobec Rijeki. Takie zdanie wygłosił amerykański senator Henry Cabot Lodge³⁹. Zresztą w prasie amerykańskiej D'Annunzio zbierał pochlebne opinie. Według relacji „Gazety Lwowskiej” *Il Vate* w USA porównywano do dziełnastowiecznego bohatera włoskiego zjednoczenia Giuseppe Garibaldiego⁴⁰.

Stanowisko Amerykanów było niespójne i niezrozumiałe ze względu na przyjazne stosunki księcia Aleksandra z prezydentem USA Thomasem Woodrow Wilsonem. Następca tronu jugosłowiańskiego gościł nawet 12 lutego 1919 r. na audiencji u Wilsona, gdzie dyskutowano o kształcie powojennych granic na terytorium Bałkanów ze szczególnym uwzględnieniem problemu adriatyckiego⁴¹. Tak oto Francja, USA i Wielka Brytania nie potrafiły wypracować skutecznej, jednomyślnej i kompromisowej polityki rozwiązania kryzysu w Rijecie przy uwzględnieniu kontekstu stosunków włosko-jugosłowiańskich.

Fiasco prób dyplomatycznych w sprawie kryzysu w Rijecie

Od września 1919 r. w Rijecie dochodziło do prześladowania Słowian południowych przez zwolenników D'Annunzia. Tytuły prasowe informowały o włoskiej obławie na „Jugosłowian”⁴². Nie lekceważąc tych doniesień, władze Królestwa SHS rozważały zbrojne odbicie miasta⁴³. Napiętą sytuację próbowano załagodzić podczas obrad w Paryżu, skąd 20 września 1919 r. wysłano wytyczne do koalicji wojskowej w Opatiji, według których wojska wierne rządowi włoskiemu miały opuścić Rijekę. Wszystkim pozostałym w mieście żołnierzom miało zostać postawione ultimatum wzywające do opuszczenia Rijeki w czasie 24 godzin. Po niewypełnieniu tego ultimatum do miasta miały wkroczyć wojska koalicyjne⁴⁴.

³⁸ *D'Annunzio wziął Rijekę*, „Gazeta Lwowska” 16.09.1919, nr 213, s. 3.

³⁹ W tym czasie senator Lodge sprawował funkcję szefa Komisji Spraw Zagranicznych Senatu USA. Był wpływowym politykiem. Jego zdanie mogło więc wzbudzić uzasadnione obawy po stronie rządu jugosłowiańskiego, a także wpłynąć na rozczarowanie księcia regenta Aleksandra. *Zamach stanu d'Annunzia*, „Głos Polski. Dziennik polityczny, społeczny i literacki” 17.09.1919, nr 255, s. 2.

⁴⁰ *Ze świata*, „Gazeta Lwowska” 25.09.1919, nr 221, s. 3.

⁴¹ Архив Југославије (dalej: AJ), Збирка Јована Јовановића Пиждона, sygn. 80–10–48/862, „Регент Александар у аудијенцији код Вилсона”, телеграм.

⁴² *Ze świata*, „Gazeta Lwowska” 23.09.1919, nr 219, s. 3.

⁴³ *Afera D'Annunzia*, „Gazeta Lwowska” 19.09.1919, nr 216, s. 5.

⁴⁴ *Ze świata*, „Gazeta Lwowska” 20.09.1919, nr 217, s. 2.

Sytuację próbował odwrócić admirał Enrico Millo⁴⁵, który przy zgodzie rządu włoskiego udał się w pobliże Rijeki, aby przekonać do siebie zwolenników D'Annunzia. Jednak Il Vate wydał polecenie, iż w przypadku przyjazdu admirała Millo do Rijeki należy go natychmiast aresztować⁴⁶.

Państwa ententy nie dysponowały jednolitym planem interwencji w Rijece, różnicował je stosunek do D'Annunzia, który to pozyskiwał coraz szersze poparcie w armii włoskiej. W sumie więc ultimatum koalicji wojskowej nigdy nie zostało wystosowane, a wariant otwartego konfliktu zbrojnego próbowano zastępować nieskutecznymi metodami dyplomatycznymi. W ten sposób w październiku 1919 r. reaktywowano pomysł wdrożenia koncepcji prezydenta Wilsona, który kilka miesięcy wcześniej opracował model podziału spornych terytoriów nadadriatyckich pomiędzy Włochy a Królestwo SHS. Otóż Włochom, według tej koncepcji, zaproponowano przyznanie Triestu i Puli, a Jugosławii – Rijeki i Lublany. Włosi otrzymaliby również masyw Učka oraz wyspy Vis i Lošinj, ale odstąpiliby od wszelkich roszczeń wobec północnej Dalmacji. Zmniejszeniu uległaby liczebność floty jugosłowiańskiej, a na spornych terytoriach zostałaby ustanowiona demilitaryzacja⁴⁷. Tę koncepcję odrzucił jeszcze w kwietniu 1919 r. baron Sonnino, ale kilka miesięcy później, wobec braku innego rozwiązania, przedstawiciele amerykańskich środowisk dyplomatycznych ponownie zaproponowali wzięcie jej pod uwagę.

W każdym razie wobec planów realizacji koncepcji Wilsona niejasno zabrzmiała wypowiedź Milenko Vesnicia. Jesienią 1919 r. serbski dyplomata stwierdził, że intencją jego państwa zawsze było utrzymywanie przyjaznych stosunków z Włochami, a kwestię adriatycką należy rozwiązać w sposób kompromisowy. W jego ocenie: „Ażeby takie rozwiązanie nastąpiło, muszą Włochy jako potęga śródziemnomorska i jako władcy Morza Adriatyckiego zrzec się zamiaru rozszerzania swej suwerenności na jeden z punktów naszego wybrzeża. Gdyby jednak Włochy obstawały przy swoich aspiracjach wywołałoby to skutek sprzeciwiający się interesom obu państw”⁴⁸. Oczywiście Vesniciowi chodziło o zrzeczenie się przez Włochów praw do Rijeki. Taki wariant uwzględniła też koncepcja Wilsona, ale strona jugosłowiańska równocześnie dążyła do odzyskania Triestu. Stanowisko Królestwa SHS było na tyle zdecydowane, że dyplomaci jugosłowiańscy w Paryżu otwarcie mówili o możliwości zbrojnej interwencji w Rijece. Ewentualny konflikt nie był po stronie

⁴⁵ Działalność admirała Millo nie była próbą osiągnięcia stabilizacji w regionie. On sam od listopada 1918 r. sprawował funkcję gubernatora Dalmacji, a więc kolejnego spornego terytorium w stosunkach włosko-jugosłowiańskich. Uzyskanie wpływów w Rijece mogłoby wzmocnić jego pozycję w tym konfliktowym regionie. Taki scenariusz wydaje się tym bardziej prawdopodobny, że admirał Millo był zasłużonym wojskowym, mogącym liczyć na naturalne poparcie armii, podczas gdy D'Annunzio reprezentował włoską inteligencję. M. Knox, *To The Threshold of Power, 1922/33. Origins and Dynamics of the Fascist and National Socialist Dictatorships*, vol. 1, New York 2007, s. 250–251.

⁴⁶ *Ze świata*, „Gazeta Lwowska” 24.09.1919, nr 220, s. 2.

⁴⁷ P. O'Brien, *op. cit.*, s. 18.

⁴⁸ *Ze świata*, „Gazeta Lwowska” 1.10.1919, nr 226, s. 2.

2. Nagłówek w „Ilustrowanym Kurierze Codziennym” uwydatniający groźbę wojny o Rijekę. Źródło: *Wojna między Jugosławią a Włochami?*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 9 X 1919, nr 275, s. 6.

jugosłowiańskiej postrzegany jako wojna z Włochami, ale wyłącznie ze zbuntowanym D'Annunziem. Zbrojne odbicie Rijeki poparł nawet sam książę Aleksander⁴⁹.

W ten sposób na początku października 1919 r. z Belgradu i Zagrzebia w okolicy Rijeki zostały przemieszczone armie pod sztandarami serbskim i chorwackim. Według „Le Petit Parisien” ludność Królestwa SHS popierała zbrojną interwencję przeciwko D'Annunziowi⁵⁰. W tym samym czasie na Adriatyku zgromadziło się dwanaście okrętów amerykańskich, które zagroziły blokadą włoskiej floty. Oficjalnie Amerykanie wyruszyli z misją utrzymania pokoju w regionie, ale ich pozycje zajęte na Adriatyku wskazywały na poparcie udzielone Jugosławii, za którym kryła się realizacja antywłoskiej polityki ekspansji forsowanej przez prezydenta Wilsona⁵¹. Nawet w obliczu tych wydarzeń D'Annunzio zapowiedział, że nie ma zamiaru opuszczać Rijeki⁵².

Na łamach „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” w dniu 9 października 1919 r. został opublikowany wymowny komentarz w sprawie wydarzeń wokół sporu włosko-jugosłowiańskiego o Rijekę. Sądono, że może dojść do wojny: „naprężenie między Jugosławią a Włochami przybrało ogromne na sile”⁵³. Do polskiej prasy przedostały się również pogłoski, jakoby król Włoch Wiktor Emmanuel III zapowiedział abdykację jeśli D'Annunzio nie ustąpi. Spekulowano, że ewentualnym następcą króla może zostać przyjaciel D'Annunzia, książę Aosty⁵⁴. W prasie francuskiej i serbskiej o podobnych planach nie wspomniano, ale na łamach „Le Petit Parisien” poinformowano, że zaistniała możliwość, aby książę Aosty udał się do Rijeki w celu podjęcia rokowań z D'Annunziem. Ten pomysł spotkał się jednak z odmową księcia⁵⁵.

⁴⁹ *W przededniu wojny Jugosławii z Włochami*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 4.10.1919, nr 270, s. 7.

⁵⁰ *Les volontaires sud-slaves veulent marcher sur Fiume*, „Le Petit Parisien” 3.10.1919, nr 15578, s. 3.

⁵¹ *Położenie w Rjece zaostrza się coraz bardziej*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 6.10.1919, nr 272, s. 7.

⁵² *D'Annunzio refuse d'évacuer Fiume*, „Le Petit Parisien” 12.10.1919, nr 15587, s. 1.

⁵³ *Wojna między Jugosławią a Włochami?*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 9.10.1919, nr 275, s. 6.

⁵⁴ *Chodziło o urodzonego 13 stycznia 1869 r. księcia Emanuela Filiberta d'Aosty. Afera d'Annunzia przyczyną abdykacji króla?*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 15.10.1919, nr 281, s. 8.

⁵⁵ *Le Duc D'Aoste n'ira pas en mission a Fiume*, „Le Petit Parisien” 8.10.1919, nr 15583, s. 3.

Wokół natężonego konfliktu o Rijekę warto zwrócić uwagę na interesujące analizy dokonywane w prasie w drugiej połowie 1919 r. Na łamach „Dziennika Poznańskiego” stwierdzono, że pretensje Włochów wobec Rijeki i północnych wybrzeży Adriatyku zostały oparte na kwestiach historycznych, ponieważ Włosi uważali się za spadkobierców Republiki Weneckiej, do której należały Istria i Dalmacja⁵⁶. Natomiast aspiracje jugosłowiańskie były uwarunkowane kwestiami etnograficznymi, ponieważ Włosi w obrębie spornego terytorium stanowili ludność napływową, a Słowianie południowi byli jego rdzennymi mieszkańcami. Zresztą taki stan rzeczy odzwierciedlała mniejsza liczba Włochów od narodów południowosłowiańskich na północnych wybrzeżach Adriatyku (nie w samej Rijecie!). Potwierdza to również fakt, iż według cytowanego artykułu: „jeśli spojrzymy na mapę etnograficzną, nawet niemiecką, ujrzymy, że całe północne wybrzeże Adriatyku zamieszkują trzy gałęzie jednego narodu jugosłowiańskiego”⁵⁷.

Problem aspiracji włoskich na spornym terytorium według cytowanej gazety był również problemem kulturowym, próbą dokonania „italizacji” terytoriów zamieszkiwanych przez ludność o wykształconej tożsamości narodowej, przywiązanej do dziedzictwa południowosłowiańskiego. Według cytowanego artykułu: „Już same przedmieścia Triestu posiadają charakter słowiański, nie inaczej Pulja lub Rijeka”⁵⁸.

Ostatnią kwestią, związaną ze sporem włosko-jugosłowiańskim o Rijekę, były sprawy gospodarcze. Otóż Włosi domagali się aneksji północnych wybrzeży Adriatyku, ponieważ w ten sposób mogliby dysponować bezpośrednimi połączeniami z portami w Trieście i Rijecie. Nie były to jednak połączenia wykształcone na drodze kompromisu, procesu historycznego lub naturalnych uwarunkowań politycznych, a wyłącznie w rezultacie ekspansji włoskiej, idącej za tym dyskryminacji i próby zniszczenia Słowian południowych⁵⁹.

Ponadto warto zauważyć, że od 1882 r. w Rijecie działała trzecia w Europie rafineria, która w wyniku starań Milutina Baracia osiągnęła wiodącą pozycję w wydobyciu ropy naftowej. Kontrola złóż „czarnego złota” była czynnikiem ożywczym dla każdego państwa, a szczególnie dla Włoch dążących do niezależności w przemyśle rafineryjnym, ponieważ na początku lat dwudziestych XX w. ten segment włoskiego przemysłu był kontrolowany przez dwa duże przedsiębiorstwa, tj. amerykański Standard Oil oraz brytyjsko-niderlandzki Royal Dutch Shell. Nic zatem dziwnego, że Włosi chcieli za wszelką cenę utrzymać Rijekę. W niektórych opracowaniach zasugerowano, że działalność D’Annunzia była inspirowana przez rząd Nittiego, któremu Il Vate po prostu wymknął się spod kontroli⁶⁰, ale takie opinie nie znajdują potwierdzenia w faktach.

⁵⁶ Republika Wenecji istniała w latach 697–1797. Jej terytoria pod władzą ostatniego doży Wenecji Ludovico Manina rzeczywiście obejmowały Istrię oraz Dalmację, ale nie Rijekę.

⁵⁷ *Jugosłowiańszczyzna i Włochy*, „Dziennik Poznański” 17.10.1919, nr 240, s. 1.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Crude Oil Processing in Rijeka 1882–2004*, red. V. Đekić, Rijeka 2004, s. 16.

Rozgrywki mocarstwowe wokół sporu o Rijekę

Pod koniec 1919 r. państwa ententy wciąż nie znajdowały konstruktywnego sposobu zażegnania sporu w Rijecie. W kolejnych miesiącach prześcigano się w różnych koncepcjach rozwiązania problemu włosko-jugosłowiańskiego. Rząd Nittiego wypracował plan utworzenia państwa buforowego, składającego się z terenu Rijeki i części wybrzeży nadadriatyckich. Istnienie takiego państwa poparł D'Annunzio, ale pod warunkiem, że zostanie ustanowiona w nim włoska administracja⁶¹. Koncepcję zaakceptowali Anglicy i Francuzi, zaś sprzeciw wyrazili Amerykanie. Zupełnie nie liczono się ze zdaniem jugosłowiańskim⁶². Jednak ekipa rządząca Królestwa SHS, wbrew opinii wygłoszonej we wrześniu 1919 r. przed senatora Lodge'a, mogła liczyć na prezydenta Wilsona, który coraz bardziej otwarcie opowiadał się za ograniczeniem ekspansywnej polityki Włoch, pogłębiając tym samym niespójność amerykańskiej polityki zagranicznej w tej sprawie⁶³.

Ze względu na sprzeciw amerykański koncepcja Nittiego upadła, a Amerykanie w swoich działaniach posunęli się jeszcze dalej, gdy 9 grudnia 1919 r. zaufany urzędnik Wilsona, członek Amerykańskiej Komisji ds. Negocjacji Pokojowych, Frank Polk, ogłosił tekst memorandum, w którym zakwestionowano prawa Włochów do Rijeki i północnych wybrzeży Adriatyku. Prawa te przyznano Królestwu SHS⁶⁴. Pod treścią memorandum podpisał się premier Francji Georges Clemenceau, a także szef sekcji politycznej delegacji brytyjskiej w Paryżu, Eyre Crowe⁶⁵. Reakcja strony jugosłowiańskiej na memorandum była niejednoznaczna, ponieważ oprócz kwestii adriatyckiej zawarto w nim postanowienia, według których sygnatariusze dokumentu mieli uznać niepodległość Albanii. To oznaczało, że silne wpływy Królestwa SHS w północnej Albanii miały ulec istotnemu ograniczeniu, a zarazem otworzyła się możliwość ekspansji Włochów na terytorium albańskie. Dyplomacji jugosłowiańskiej nie przekonały zapewnienia zawarte w memorandum, które zabezpieczyły interesy Królestwa SHS w północnej Albanii, m.in. zapewnienie kontroli, eksploatacji i możliwości rozbudowy połączeń kolejowego z najważniejszymi miastami w regionie⁶⁶.

⁶¹ *Rjeka będzie wolnym państwem*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 16.10.1919, nr 282, s. 8.

⁶² Warto zauważyć, że 27 listopada 1919 r. w Neuilly-sur-Seine zawarto traktat z Bułgarią, na mocy którego Jugosławii przyznano terytoria macedońskie ze Strumicą. Te ustalenia nie miały wpływu na kwestię adriatycką, ale bez wątpienia wpłynęły kojąco na dyplomację jugosłowiańską w Paryżu. Kwestia roszczeń Królestwa SHS wobec terytoriów bułgarskich spotkała się wszak z uznaniem państw ententy, zaś postanowienia tego traktatu w Bułgarii uznano za katastrofę narodową. L.I. Hassiotis, *Macedonia, 1912–1923. From the Multinational Empire to Nation State*, w: *The History of Macedonia*, red. I. Koliopoulos, Thessaloniki 2007, s. 257.

⁶³ *Ameryka odrzuciła żądanie włoskie co do Rjeki*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 31.10.1919, nr 297, s. 7.

⁶⁴ E. Luku, *The Diplomacy of the Great Powers Towards Albania in the Context of the „Adriatic Question”*, „Mediterranean Journal of Social Sciences” 3 (2012), s. 292–293.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 292.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 292–293.

Pomimo starań dyplomacji amerykańskiej postanowienia memorandum nie zostały wcielone w życie. Tymczasem niespodziewanie 14 stycznia 1920 r. przywódcy Anglii i Francji podpisali z Włochami układ, który przyznawał temu państwu Rijekę i część północnych wybrzeży Adriatyku w zamian za gwarancję zrzeczenia się roszczeń wobec północnej Albanii. Układ stanowił odwrócenie treści grudniowego memorandum z 1919 r. Taką politykę koalicjantów potępił prezydent Wilson, który zagroził wycofaniem się Amerykanów z podpisanego 28 czerwca 1919 r. traktatu pokojowego w Wersalu. W tej sytuacji zarówno Anglicy, jak i Francuzi uznali za nieważne ustalenia styczniowego układu z Włochami, a impas w kwestii adriatyckiej uległ pogłębieniu⁶⁷.

Na początku lutego 1920 r. na łamach „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” podano informację, że flota włoska stacjonująca w Ankonie oraz pułk piechoty w Wenecji otrzymały od rządu włoskiego rozkaz zbrojnego odbicia Rijeki. Żołnierze zbuntowali się i oświadczyli, że wolą raczej połączyć się z D’Annunziem, niż ostrzeliwać włoskie miasta. Mówiąc o włoskich miastach żołnierzom chodziło m.in. o Rijekę. Ta sytuacja precyzyjnie odzwierciedlała stopień skomplikowania problemu adriatyckiego⁶⁸. Właśnie z uwagi na przeciągające się próby uregulowania statusu Rijeki i północnych wybrzeży Adriatyku, a także ze względu na konflikt z Albanią⁶⁹ oraz wzmożoną działalność komunistów i faszystów włoskich, rząd Nittiego w dniu 15 czerwca 1920 r. podał się do dymisji. Kolejnym premierem Włoch został mąż stanu i szef czterech wcześniejszych gabinetów, Giovanni Giolitti, który na urząd ministra spraw zagranicznych powołał hrabiego Carlo Sforzę⁷⁰.

Wyborny komentarz do zmiany rządu we Włoszech został opublikowany na łamach „Kuriera Poznańskiego”, gdzie 18 czerwca 1920 r. napisano o próbie opanowania zamętu, w jakim znalazły się Włochy. Do tego zadania wyznaczono: „80-letniego starca, którego entuzjazmem wojennym ogarnięte tłumy włoskie chciały jako zdrajcę sprawy narodowej uśmiercić, który był najbardziej znieawidzonym politykiem we Włoszech”⁷¹. W istocie Giolitti był przeciwnikiem wojny z Niemcami, sprzyjał zawarciu sojuszu z tym państwem. Dowodem na zwycięstwo tej opcji

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Wyprawa włoska przeciw D’Annunziowi*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 7.02.1920, nr 37, s. 3.

⁶⁹ Albańczycy postawili opór aspiracjom włoskim. Kulminacyjnym etapem sporu były bitwy o Wlorę stoczone w czerwcu i lipcu 1920 r. Albańczycy dowodzeni przez Ahmeta Lepenicę, Qazima Koculiego i Selama Musaiego zdołali 12 czerwca 1920 r. wyprzeć Włochów z miasta. Tego dnia bohaterską śmierć poniósł Selam Musai, który własnym ciałem zasłonił młodszych towarzyszy broni. Kres konfliktu nastąpił na mocy protokołu albańsko-włoskiego opisanego 2 sierpnia 1920 r., według którego Włosi rzekli się roszczeń do Wlory. Zawieszenie broni nastąpiło trzy dni później. O przebiegu i zakończeniu konfliktu pisano we francuskiej prasie, choć warto zauważyć, że na początku sierpnia 1920 r. dominującym tematem w „L’Écho de Paris” i „Le Figaro” było zbliżające się natarcie bolszewików na Polskę. *Accord italo-albanais*, „L’Écho de Paris” 4.08.1920, nr 13136, s. 3; *Accord italo-albanais*, „Le Figaro” 4.08.1920, nr 216, s. 2.

⁷⁰ *Nowy gabinet włoski*, „Głos Polski. Dziennik polityczny, społeczny i literacki” 18.06.1920, nr 159, s. 2.

⁷¹ *Przesilenie polityczne w Europie*, „Kurier Poznański” 18.06.1920, nr 137, s. 1.

polityki zewnętrznej było powołanie rządu Giolittiego. Jego rządy we Włoszech miały zapewnić państwu rozwiązanie kwestii adriatyckiej i albańskiej, a także prowadzenie zdecydowanej i nieustępliwej polityki w relacjach z Amerykanami, Anglikami i Francuzami, do których Włosi mieli pretensje ze względu na ich chwiejne postawy przyjmowane podczas obrad konferencji pokojowej⁷².

Podsumowanie konfliktu o Rijekę i północne wybrzeża Adriatyku przedstawiono w lipcu 1920 r. na łamach „Przeglądu Narodowego”: „zadowolenie całości kształtu żądań nacjonalistów włoskich w sprawie Adriatyku, zmierzające do uczynienia *zeń mare nostro*, jest niewykonalne i pociągnęłoby za sobą wojnę z Jugosławią, której wybuch w przyszłości wydaje się prawdopodobny”⁷³. Warto również odnieść się do kolejnego tekstu opublikowanego w „Przeglądzie Narodowym”, ponieważ właśnie w tym czasopiśmie w sierpniu tego roku zwrócono uwagę na rolę Francji, która zaczęła w tym czasie zabiegać o poparcie wśród państw Europy Środkowej i na Bałkanach, szczególnie w Polsce, Czechosłowacji, Rumunii oraz Jugosławii. Tworzące się formalne powiązania pomiędzy tymi państwami wzbudziły zaniepokojenie Włoch i zarazem wpłynęły na zaostrzenie polityki Rzymu wobec terytoriów adriatyckich⁷⁴. Warto przy tym pamiętać, że niestabilną sytuację międzynarodową, w jakiej znalazły się wówczas Włochy, próbowali wykorzystywać, m.in. w propagandzie, rosnący w siłę faszyci na czele z Fasci Italiani di Combattimento, czyli faszystowską organizacją kombatancką utworzoną przez Benito Mussoliniego 23 marca 1919 r. w Mediolanie⁷⁵.

Skuteczna dyplomacja hrabiego Sforzy

Jednak szef dyplomacji w rządzie Giolittiego był przeciwnikiem faszystów oraz przede wszystkim politykiem kompromisu. To właśnie hrabiemu Sforzy należy w głównej mierze przypisać doprowadzenie do przełomu w stosunkach

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Przegląd spraw bieżących: polityka zagraniczna*, „Przegląd Narodowy” 20 (lipiec 1920), nr 5, s. 803–804.

⁷⁴ *Przegląd spraw bieżących: polityka zagraniczna*, „Przegląd Narodowy”, 20 (sierpień–wrzesień 1920), nr 6, s. 947–948.

⁷⁵ Ze struktury Fasci Italiani di Combattimento 9 listopada 1921 r. wykształciła się Narodowa Partia Faszystowska (Partito Nazionale Fascista). Bardzo ciekawym opracowaniem, w którym opisano formowanie się włoskiego faszyzmu po Wielkiej Wojnie, jest propagandowa pozycja włoskiego faszysty Ugo Cuesty pt. *Nel Solco del Littorio. Corso di cultura fascista*, która została wydana w Bolonii w 1940 r. W opracowaniu już we wstępie stwierdzono, że Włochy są w trakcie budowy „nowego faszystowskiego człowieczeństwa w czasach Mussoliniego”. Perspektywa ideologiczna włoskich faszystów ujęta w tym opracowaniu odzwierciedla sposób prowadzonej przez nich polityki, również w kontekście jugosłowiańskim. Oto bowiem według Cuesty: „Państwo faszystowskie chce utrzymać jak najlepsze stosunki z wszystkimi, którzy zostali ożywieni z dobrej woli [...] faszyzm zlikwidował poważny spór z Jugosławią [...] braterskie więzy łączące Włochów i Węgrów są drogim sercem obu narodów”. Podobnych niedorzeczności w tym opracowaniu znalazło się znacznie więcej.

włosko-jugosłowiańskich. Dyplomata z Toskanii w przeszłości pełnił służbę dyplomatyczną w Belgradzie, a w czasie Wielkiej Wojny głosił potrzebę normalizacji stosunków Włoch z Serbią. Tak oto hrabia Sforza jeszcze w lipcu 1920 r. podjął negocjacje z szefem dyplomacji jugosłowiańskiej Trumbićem. Wytrawny włoski dyplomata zapewnił swego rozmówcę, iż nawet w imię utraty popularności w kraju jest gotów stanąć w obronie interesów Włoch i budowy trwałej przyjaźni z Królestwem SHS⁷⁶. Równocześnie zarówno hrabia Sforza, jak i Trumbić prowadzili ostrożne rokowania z Amerykanami, Anglikami i Francuzami, raczej stopniowo izolując wpływ tych państw na kwestię Rijeki.

Negocjacje w celu osiągnięcia porozumienia włosko-jugosłowiańskiego zostały przyspieszone w wyniku kolejnych działań D'Annunzia, który 8 września 1920 r. proklamował tzw. Włoską Regencję Carnaro (Reggenza Italiana del Carnaro), będącą quasi-państwem obejmującym Rijekę i terytoria wokół miasta. D'Annunzio dążył do przyłączenia Regencji Carnaro do Włoch na zasadzie szerokiej autonomii. W tym czasie pozycja Il Vate była już utrwalona w Rijece do tego stopnia, że 12 września 1920 r. wypuszczono serię znaczków pocztowych z jego podobizną. Znaczki wydrukowane przez mediolańską firmę Bertieri & Vanzetti stanowiły jeden z symbolicznych atrybutów władzy D'Annunzia w Rijece⁷⁷. Data ich emisji nie była przypadkowa, ponieważ do obiegu zostały wprowadzone w rocznicę przewrotu dokonanego przez Il Vate. Tego dnia wydrukowano też cztery specjalne znaczki według projektu Adolfo de Carolisa. Każdy z nich w wymowie propagandowej symbolizował przewrót w Rijece. W listopadzie 1920 r. wydrukowano znaczki z nazwą Włoskiej Regencji Carnaro⁷⁸. Te, jakkolwiek wydawać by się mogło, mało znaczące gesty, w rzeczywistości odzwierciedlały umacnianie się władzy D'Annunzia w mieście.

W każdym razie uformowanie gabinetu Giolittiego oznaczało lepszą jakość w stosunkach włosko-jugosłowiańskich. Kolejne inicjatywy hrabiego Sforzy doprowadziły do spotkania przedstawicieli Włoch i Królestwa SHS, które odbyło się 7 listopada 1920 r. w Rapallo, w dzielnicy San Michele di Pagana⁷⁹. Stronę włoską reprezentowali premier Giolitti, szef MSZ Sforza i minister wojny Ivanoe Bonomi,

⁷⁶ Działalność dyplomatyczną hrabiego Carlo Sforzy po Wielkiej Wojnie opisał włoski historyk Emilio R. Papa, *Stati uniti d'Europa nel pensiero di Carlo Sforza (1919–1946)*, w: 1945–1946 *Le origini della Repubblica*, red. G. Monina, Soveria Mannelli 2007, s. 119–152.

⁷⁷ Dane uzyskane na podstawie albumu *Poštanske Marke Rijeke. Fiume 1918–1924*, dostępnego na stronie internetowej <http://www.fiume-book.net> (dostęp: 5.09.2016). Biorąc pod uwagę nazwę tej strony, można bez ryzyka stwierdzić, że jej autorzy są Włochami lub Węgrami. W każdym razie album posiada dwie nazwy: chorwacką i włoską. Reprodukcje znaczków zostały wyposażone w komentarz napisany w języku angielskim.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ Wcześniej, 12 października 1920 r., hrabia Sforza i minister Trumbić spotkali się w Wenecji. Zob. Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, <http://www.wbc.poznan.pl>, Polski attaché wojskowy – raporty z Rzymu i Belgradu z lat 1920–1923 (zbiory Stanisława Sierpowskiego), referat informacyjny z dnia 15 października 1920 r., nr 46776/II.

3. Gabriele D'Annunzio (oparty o laskę) wśród swoich zwolenników w Rijecie w 1919 r. Źródło: zdjęcie autorstwa Arturo Avolia, <https://commons.wikimedia.org> (dostęp: 30.04.2017).

zaś jugosłowiańską premier Vesnić (na tym stanowisku od maja 1920 r.), minister spraw zagranicznych Trumbić i minister finansów Kosta Stojanović. Rezultatem pięciodniowych rozmów prowadzonych między politykami było podpisanie traktatu, który uregulował większość spornych kwestii. Postanowienia układu były sukcesem dyplomacji włoskiej, ponieważ – według Henryka Batowskiego – traktat w Rapallo: „realizował [...] większą część postulatów włoskich”⁸⁰.

Na bazie rozstrzygnięć traktatu podpisanego 12 listopada 1920 r. Włochom przyznano Pobrzeże Austriackie z Triestem, całą Istrię wraz dużą liczbą wysp leżących wokół niej, zachodnią Krainę, dwie wyspy dalmatyńskie, a także miasto Zadar, zaś Jugosławia uzyskała Dalmację⁸¹. Nie uznano istnienia Regencji Carnaro, zaś Rijekę ustanowiono wolnym i niepodległym miastem Fiume⁸². W ocenie Paula N. Hehna w rezultacie postanowień traktatu pół miliona Słowian południowych znalazło się w granicach Włoch, podczas gdy zaledwie kilkuset Włochów w granicach Królestwa SHS⁸³.

Trzeba pamiętać, że przedstawiciele rządu jugosłowiańskiego zaproponowali kilka alternatywnych rozwiązań w sprawie statusu Rijeki i północnych wybrzeży

⁸⁰ H. Batowski, *Między dwiema wojnami 1919–1939. Zarys historii dyplomatycznej*, Kraków 2001, s. 55.

⁸¹ *Ibidem*, s. 55–56.

⁸² Taki stan rzeczy uregulował artykuł czwarty traktatu włosko-jugosłowiańskiego.

⁸³ P.N. Hehn, *A Low Dishonest Decade. The Great Powers, Eastern Europe and the Economic Origins of World War II*, New York–London 2002, s. 45.

Adriatyku (m.in. powrócono do dyskusji nad koncepcją Wilsona). Jednak Włosi odrzucili większość tych propozycji⁸⁴. Dzień po podpisaniu traktatu Polska Agencja Telegraficzna przesłała do Warszawy depeszę z Rzymu, w której poinformowano, iż Włochom przyznano bezpośrednio dostęp do Rijeki i zwierzchnictwo nad Zadarem, a także kilkoma wyspami wybrzeża adriatyckiego. Sukces Włochów upatrywano przede wszystkim w skutecznym działaniu hrabiego Sforzy⁸⁵.

Natomiast w pierwszym oficjalnym dokumencie rządowym po podpisaniu traktatu władze jugosłowiańskie ogłosiły, że Włochy przyznały Jugosławii „pewne” terytoria i utworzyły Wolne Miasto Rijeka. Wymowa tego dokumentu świadczyła o zmarginalizowanej roli Jugosławii podczas negocjacji – pisano bowiem o przyznaniu pewnych terytoriów, a nie ich uzyskaniu w drodze kompromisu, nie zastosowano też nazwy Fiume, która miała obowiązywać w obu państwach⁸⁶. Na łamach belgradzkiej „Politiki” konsekwentnie pisano o Rijece, m.in. w przedruku zawartego traktatu, który oceniono jako niesprawiedliwy⁸⁷.

Usunięcie D’Annunzia z Rijeki

Kwestia Rijeki po zawarciu traktatu włosko-jugosłowiańskiego zeszła na drugi plan w polityce zagranicznej rządu Vesnicia. Natomiast D’Annunzio nie zamierzał ustępować z miasta. Il Vate nie zaakceptował ustaleń włosko-jugosłowiańskich, ogłosił się *duce* wolnego miasta Fiume i wypowiedział wojnę Włochom. Te decyzje przypieczętowały jego los. Pod koniec 1920 r. armia włoska pod dowództwem generała Enrico Cavigli ruszyła na Rijekę. Już 25 grudnia w prasie informowano o ogłoszeniu przez D’Annunzia stanu wojennego w Regencji Carnaro, a także wystosowanej przezeń groźbie śmierci każdego, kto odważy się wkroczyć do „jego państwa”⁸⁸.

Tymczasem w relacji „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”, datowanej na 29 grudnia 1920 r., poinformowano o oblężeniu Rijeki przez wojska włoskie oraz odwrocie D’Annunzia⁸⁹. Okazało się, że siły Il Vate nie były wystarczające, aby przeciwstawić się armii włoskiej. O ile jeszcze w samej Rijece próbowano podjąć walkę, o tyle zwolennicy D’Annunzia poddali się w Zadarze i innych terytoriach północnego wybrzeża Adriatyku. W rzeczywistości włoskie natarcie na miasto

⁸⁴ *Rokowania Jugosławii i Włoch*, „Kurier Poznański” 13.11.1920, nr 262, s. 2.

⁸⁵ *Umowa włosko-jugosłowiańska została zawarta*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 13.11.1920, nr 311, s. 7.

⁸⁶ AJ, Двор Краљевине Југославије, sygn. 74–1/21, „Предлог закона о уговору између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Италије, потписан у Рапалу”, 12.11.1920, уговор.

⁸⁷ *Савез за Италијом*, „Политика” 13.11.1920, nr 4512, s. 1–2.

⁸⁸ *Ze świata*, „Gazeta Lwowska” 25.12.1920, nr 294, s. 3.

⁸⁹ Po ogłoszeniu zawarcia traktatu w Rapallo w „Ilustrowanym Kurierze Codziennym” zaczęto używać nazwy Fiume, podczas gdy w wydaniach tej gazety sprzed 12 listopada 1920 r. pisano Rijeka. Na początku 1921 r. powrócono do pierwotnej nazwy, uznając sztuczność określenia Fiume.

przebiegało w taki sposób, aby w miarę możliwości bezkruwawo je odbić. Generał Caviglia zakładał blokadę Rijeki, której zapasy żywności w jego ocenie mogły utrzymać miasto przez dwa tygodnie. Tymczasem na innych terytoriach kontrolowanych przez D'Annunzia zapanował głód. Sam Il Vate wydał odezwę do mieszkańców, w której traktat włosko-jugosłowiański określił „wstrętnym oszustwem”⁹⁰.

W kolejnej relacji „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” z 30 grudnia 1920 r. poinformowano, że D'Annunzio zagroził wysadzeniem w powietrze głównego portu i budynków rządowych w Rijecie. Groźby te zostały potraktowane poważnie przez generała Caviglię, który wiedział, że po stronie Il Vate wciąż stoi pewna liczba młodych zwolenników, gotowych wykonywać najbardziej absurdalne pomysły wodza. Generał Caviglia porównał D'Annunzia do nacjonalistycznego Lenina⁹¹. Pomimo tych obaw Włosi zdecydowali się na przeprowadzenie natarcia w centrum miasta. Powołując się na „Il Popolo Romano”, w europejskich mediach poinformowano, że generał Caviglia uderzył na pałac rządowy, w którym mieszkał D'Annunzio⁹². W rezultacie w Mediolanie odbyły się demonstracje środowisk artystycznych i poetyckich. Kierował nimi Filippo Tommaso Marinetti, który wezwał całą włoską inteligencję do poparcia D'Annunzia⁹³.

Belgradzka „Politika” począwszy od 25 grudnia 1920 r. szeroko komentowała sytuację w Rijecie. Oprócz informacji o blokadzie miasta⁹⁴ redaktorzy dziennika opisywali też postawę samego D'Annunzia, który został na jego łamach wykpiony. Pisano o „upadłym Garibaldi”, o nieudanych próbach Il Vate w celu pozyskania zwolenników w Chorwacji, a także, spodziewając się jego upadku, ironicznie podsumowywano okres jego rządów w Rijecie⁹⁵.

Bierna wobec wydarzeń w mieście nie pozostawała prasa francuska. Na łamach „L'Écho de Paris” przytoczono warunki poddania, które D'Annunzio ogłosił tuż przed natarciem generała Cavigli na pałac rządowy. Il Vate domagał się przyłączenia Regencji Carnaro do Włoch wraz z częścią terytoriów dalmatyńskich, które na mocy traktatu włosko-jugosłowiańskiego zostały przyznane Królestwu SHS⁹⁶. Żądania te wobec ustaleń włosko-jugosłowiańskich były absurdalne. Już samo wymienianie przez Il Vate nazwy Regencji Carnaro miało świadczyć o utracie przezeń kontaktu z rzeczywistością. Tak oto, gdy generał Caviglia odrzucił warunki poddania się wystosowane przez D'Annunzia, do prasy przedostały się plotki o rzekomej śmierci Il Vate – zasugerowano samobójstwo⁹⁷.

⁹⁰ *Wojska włoskie zajmują Fiume*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 29.12.1920, nr 355, s. 1.

⁹¹ *D'Annunzio nacyonalistycznym Leninem*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 30.12.1920, nr 356, s. 1.

⁹² *Koniec dyktatury d'Annunzia*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 30.12.1920, nr 356, s. 6.

⁹³ *Demonstracja intelektualistów włoskich na rzecz D'Annunzia*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 30.12.1920, nr 356, s. 6.

⁹⁴ *Блокада Ријеке*, „Политика” 25.12.1920, nr 4554, s. 2–3.

⁹⁵ *Гарибалди и Д'Анунцио oraz Д'Анунцио и Радић*, „Политика” 26.12.1920, nr 4555, s. 2.

⁹⁶ *Un sanglant combat aux portes de Fiume*, „L'Écho de Paris” 27.12.1920, nr 13281, s. 3.

⁹⁷ *D'Annunzio serait mort?*, „L'Écho de Paris” 28.12.1920, nr 13282, s. 1.

Problem Rijeki pod rządami D'Annunzia został rozstrzygnięty wraz z natarciem generała Cavigli. Na przełomie 1920 i 1921 r. w prasie opublikowano relacje z ostatnich chwil Il Vate w Rijece. Jego działania były właściwie kolejnymi aktami desperacji. Najpierw rozkazał swoim sprzymierzeńcom, aby rozrzucili wśród żołnierzy armii włoskiej kartki z napisem: „D'Annunzio pozdrawia swoich katów”⁹⁸, następnie wydał rozkaz podpalenia lasów w okolicach Rijeki i wysadzenia w powietrze magazynu prochu⁹⁹. Stale nawoływał swoich zwolenników do kontynuowania walk. Rząd Vesnicia zaoferował wsparcie militarne generałowi Cavigli, który prowadził regularne walki z najbardziej wytrwałymi ochotnikami D'Annunzia¹⁰⁰.

Taki obrót spraw zmusił Włochów do podjęcia bardziej zdecydowanych działań w Rijece – należało dołożyć starań, aby nie zwiększać skali zniszczeń w mieście. Z tego powodu rząd Giolittiego obiecał amnestię wszystkim ochotnikom D'Annunzia pod warunkiem natychmiastowego złożenia broni¹⁰¹. Ochotnicy ustąpili, a Il Vate wydał proklamację, w której stwierdził, że nie warto umierać dla Włoch. Po tym wydarzeniu w prasie napisano, że „operetka D'Annunzia dobiegła końca”¹⁰². Formalna kapitulacja Rijeki nastąpiła 31 grudnia 1920 r.¹⁰³

Status Rijeki we wczesnych latach po kapitulacji D'Annunzio

Po tych wydarzeniach w Rzymie, Trieście i Wenecji odbyły się manifestacje poparcia dla D'Annunzia. W stolicy Włoch próbowano nawet wziąć szturmem dom premiera Giolittiego, ale zwolenników Il Vate odparła policja. Taki obrót spraw wskazywał, że D'Annunzio uzyskał szerokie poparcie we Włoszech¹⁰⁴. W rezultacie

⁹⁸ *D'Annunzio zamordowany?*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 31.12.1920, nr 357, s. 6.

⁹⁹ *Rijeka w łunie pożarów i dymów*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1.01.1921, nr 1, s. 7.

¹⁰⁰ *Stanowisko Jugosławii spowodowało rząd włoski do stanowczego wystąpienia przeciw D'Annunziowi*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 31.12.1920, nr 357, s. 6.

¹⁰¹ *Ochotnicy D'Annunzia składają broń*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 31.12.1920, nr 357, s. 6.

¹⁰² *Operetka D'Annunzia skończona*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1.01.1921, nr 1, s. 7.

¹⁰³ W akcie kapitulacji D'Annunzio poddał ostrej krytyce generała Caviglię, a jednocześnie zobowiązał się do opuszczenia Rijeki wraz ze swoimi wojskowymi zwolennikami, przekazania rządowi floty wojennej i handlowej oraz broni, amunicji, koni i pozostałego wyposażenia wojennego, opuszczenia wysp nadadriatyckich przez jego zwolenników, a także wpuszczenia do Rijeki żandarmerii wojskowej. D'Annunzio zaakceptował też postanowienia traktatu w Rapallo. *Κανυτολαύση Ριजेке*, „Политика” 2.01.1921, nr 4562, s. 1.

¹⁰⁴ Zdecydowało o tym wiele kwestii. D'Annunzio przed dokonaniem przewrotu w Rijece był postacią rozpoznawaną nie tylko w Europie, ale i na całym świecie. Jego dzieła były tłumaczone na wiele języków, a przewrót w Rijece w zachodnim środowisku kulturowym i inteligenckim odbierano często jako wyraz wielkiego patriotyzmu Il Vate. O zasięgu międzynarodowym jego twórczości świadczy choćby popularność dzieła z 1889 r. zatytułowanego *Przyjemność (Il Placere)*, które pod nazwą *El Placer* zostało wydane w języku hiszpańskim w 1900 r. w Meksyku i Argentynie. Wśród prywatnych zasobów dysponuję skanem tego wydania, które zostało udostępnione w Bibliotece Uniwersytetu w Nuevo León. Universidad Autónoma de Nuevo León. Dirección General de Bibliotecas, sign. A615-p, „El Placer”, 1900.

tych demonstracji upadły dyktator Rijeki mógł bezpiecznie powrócić do Włoch, choć na łamach prasy informowano, że rząd wyklucza taką możliwość – wkrótce jednak premier Giolitti ustąpił ze swojego stanowiska¹⁰⁵.

Według szacunków „Idea Nazionale” w starciach z ochotnikami D'Annunzia zginęło czterysta osób, a bardzo wielu poniosło rany¹⁰⁶. Niedługo po ustąpieniu Il Vate władzę na krótko objął tam Riccardo Gigante, zaś następnie Antonio Grossich, który od 31 grudnia 1920 r. stanął na czele prowizorycznego rządu Wolnego Miasta Fiume. Tymczasem D'Annunzio powrócił do rodzinnych stron w okolice Pescary, gdzie jego aktywność polityczna uległa zmarginalizowaniu. W ten sposób kwestia sporu włosko-jugosłowiańskiego o Rijekę została uregulowana, choć w mieście nazywanym wolnym i niezależnym rozpoczął się stopniowy proces montowania atrybutów włoskiej władzy¹⁰⁷.

Dopełnieniem kwestii sporu włosko-jugosłowiańskiego o Rijekę były wydarzenia zapoczątkowane jesienią 1922 r., gdy Benito Mussolini objął władzę we Włoszech. Otóż jedną z wczesnych konsekwencji ustanowienia rządów faszystowskich Mussoliniego było odnowienie kwestii Rijeki w ramach stosunków z Królestwem SHS. W połowie września 1923 r. władzę w Wolnym Mieście Fiume objął włoski generał Gaetano Giardino, który miał przygotować administrację miasta do zajęcia go przez Włochy. Kwestia Rijeki została wznowiona i uregulowana na mocy paktu rzymskiego, w skład którego weszły porozumienie włosko-jugosłowiańskie oraz pakt o przyjaźni i współpracy, podpisane 27 stycznia 1924 r. w Pałacu Chigi w Rzymie¹⁰⁸.

W porozumieniu włosko-jugosłowiańskim w sprawie Rijeki dokonano rewizji traktatu z Rapallo z 1920 r. Ustalono bowiem, że Wolne Miasto Fiume przestaje istnieć i zostaje włączone w granice Włoch, zaś pod administrację państwa jugosłowiańskiego przekazano terytoria Sušaku. Ponadto Królestwu SHS zagwarantowano przynajmniej pięćdziesięcioletni dostęp do portu w Rijecy, a jugosłowiańskie mniejszości narodowe objęto specjalnym statusem ochronnym. W załączniku porozumienia wypracowano szczegółową procedurę działalności ekonomicznej Królestwa SHS w Rijecy, zaś w pakcie o przyjaźni i współpracy w dosyć ogólnej

¹⁰⁵ D'Annunzio żyje!, „Gazeta Poranna” 1.01.1921, nr 5613, s. 3.

¹⁰⁶ Ochotnicy D'Annunzia składają broń, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 31.12.1920, nr 357, s. 6.

¹⁰⁷ Pierwszym dziełem D'Annunzia po upadku jego władzy w Rijecy był poemat zatytułowany *Noc (Notturmo)*, którego obszernie fragmenty zostały napisane jeszcze w 1916 r. Nie miały zatem związku z opisywanymi wydarzeniami. W kolejnych latach D'Annunzio opublikował kilkanaście dzieł. W 1922 r. został przeprowadzony nieudany zamach na jego życie, a w 1924 r. z rąk króla Wiktora Emmanuela III otrzymał tytuł księcia Montenevoso. Il Vate nigdy nie popierał Hitlera i nazistów. Otwarcie sprzeciwił się zbliżeniu Włoch do Trzeciej Rzeszy w latach trzydziestych XX w. Zmarł 1 marca 1938 r. w lombardzkim Gardone Riviera. Informacje na podstawie Regione Abruzzo, <http://www.regione.abruzzo.it>, „Gabriele D'Annunzio (1863–1938): Narratore, drammaturgo e poeta”, (dostęp: 8.09.2016).

¹⁰⁸ *Jugoslovensko-italijanski pakt o prijateljstvu i saradnji od 27. januara 1924* oraz *Jugoslovensko-italijanski sporazum o Rijeci od 27. januara 1924*, w: *Jugoslavija 1918–1988...*, s. 174–176.

formie oba państwa zapewniły się o niepodejmowaniu działań nieprzyjacielskich wobec siebie oraz nawiązywaniu współpracy w przypadku zagrożeń międzynarodowych. Pakt objęto pięcioletnią klauzulą ważności. Pod wszystkimi dokumentami podpisali się szef rządu i minister spraw zagranicznych Włoch Benito Mussolini, a po stronie jugosłowiańskiej ówczesny premier Nikola Pašić i minister spraw zagranicznych Momčilo Ninčić¹⁰⁹. Obustronna ratyfikacja dokumentów nastąpiła 5 marca 1924 r.¹¹⁰

Dzień po zawarciu paktu rzymskiego w kierunku Rijeki wypłynęły trzy włoskie torpedowce. Miasto od 28 stycznia 1924 r. znalazło się pod pełną kontrolą Włoch, podczas gdy postanowienia włosko-jugosłowiańskie zostały ratyfikowane przeszło miesiąc później. Na łamach europejskiej prasy twierdzono wówczas, że Włochy dokonały aneksji Rijeki, choć w rzeczywistości było to legalne zajęcie miasta w drodze negocjacji pokojowych¹¹¹. Pomiedzy Włochami a Królestwem SHS zostały też wypracowane wstępne plany układu handlowego¹¹².

Warto dodać, iż na łamach „Postępu” zwrócono uwagę, że niespodziewany przełom w stosunkach włosko-jugosłowiańskich nastąpił w dużej mierze dzięki zmysłowi dyplomatycznemu sekretarza generalnego włoskiego MSZ, Salvatore Contariniego, który był autorem większości postanowień zawartych w pakcie rzymskim i architektem pomysłu ustabilizowania stosunków z Królestwem SHS¹¹³. Równie ciekawe komentarze zostały opublikowane na łamach „Dziennika

¹⁰⁹ W opracowaniu Branko Petranovicia i Momčilo Zečevicia zostały opublikowane fragmenty obu dokumentów. Pełną treść można odnaleźć na stronie internetowej Światowego Instytutu Informacji Prawnej, <http://www.worldlii.org> (dostęp: 18.10.2016).

¹¹⁰ AJ, Народна скупштина Краљевине Југославије, sygn. 72–46–189, „Закон о споразуму у Риједи закључен између Краљевине СХС и Италије и допуних конвенцијама споразума”, 5.03.1924.

¹¹¹ *Aneksya Rijeki przez Włochy*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 29.01.1924, nr 29, s. 1.

¹¹² Do zawarcia takiego układu nie doszło w dwudziestoleciu międzywojennym. *Włosko-jugosłowiańskie układy handlowe*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 30.01.1924, nr 30, s. 9.

¹¹³ Salvatore Contarinemu nie poświęcono zbyt dużo miejsca w polskich opracowaniach, nawet na łamach cytowanego „Postępu” jego nazwisko zostało omyłkowo opublikowane jako Contanini. Tymczasem dyplomata, urodzony 6 kwietnia 1867 r. w Rzymie, pełnił ważną rolę w międzywojennej polityce zagranicznej Włoch. Dwa lata po ukończeniu prawa w Uniwersytecie w Palermo w 1891 r. wstąpił do służby dyplomatycznej w rządzie Antonio Starabby. Przez kilkanaście lat kariery we włoskim MSZ sprawował różne funkcje w Grecji, Portugalii i państwach afrykańskich. W 1914 r. powrócił do kraju, gdzie pełnił wysokie stanowisko w resorcie spraw zagranicznych. Pozostawał krytyczny wobec rządu Vittoria Emanuele Orlanda, otwarcie też krytykował działalność swojego bezpośredniego przełożonego w latach 1914–1919, którym był baron Sidney Sonnino. W rządzie Francesco Nittiego Contarini został mianowany podsekretarzem w MSZ, następnie sekretarzem generalnym resortu. Pod rządami Giovanniego Giolittiego poznał hrabiego Carlo Sforzę. Bez wątplenia współpraca z tym wybitnym dyplomatą wpłynęła na dynamikę jego kariery i zapratywania na kwestie dyplomacji włoskiej. W każdym razie Contarini nie posłuchał rady będącego już poza resortem hrabiego Sforzy, który w 1922 r. zasugerował mu, aby nie wchodził do rządu Mussoliniego. Hrabia Sforza rozumiał zagrożenia, jakie tworzyła polityka faszystów. Jednak Contarini nie był związany z żadną partią polityczną, a więc sądził,

Poznańskiego”, gdzie w lutym 1924 r. przedstawiono reakcje prasy włoskiej na zawarte ustalenia. Podkreślano w niej wielkie zasługi Mussoliniego w kreowaniu pokoju międzynarodowego. Zawarcie paktu rzymskiego uznano za gwarancję wieloletniego pokoju na Bałkanach, ponieważ usunięto zarzewie konfliktu włosko-jugosłowiańskiego, jakim był niejasny status Rijeki¹¹⁴.

Reakcje prasy włoskiej były nie mniej przesadzone, niż chorwackich pism rządowych, w których podkreślano olbrzymie znaczenie paktu rzymskiego dla Adriatyku i Bałkanów, a nawet dla całej Europy. Na łamach zagrzebskiego pisma rządowego stwierdzono, że umowy włosko-jugosłowiańskie oraz czechosłowacko-francuskie¹¹⁵ zabezpieczają powojenne traktaty pokojowe stanowiące „fundament nowego porządku rzeczy w Europie”¹¹⁶. Podkreślono też znaczenie ostatecznego uregulowania prowizorycznego statusu Rijeki oraz zapowiedziano „lepszą jakość” w polityce pomiędzy Włochami a Królestwem SHS¹¹⁷. Te reakcje, bezrefleksyjnie przytoczone w „Dzienniku Poznańskim”, odzwierciedlały stanowiska rządów we Włoszech i Królestwie SHS.

Zakończenie

Kwestia uregulowania statusu Rijeki po zakończeniu Wielkiej Wojny w 1918 r. przyczyniła się do kryzysu w stosunkach włosko-jugosłowiańskich, a nad rozwiązaniem tego problemu debatowały wiodące wówczas mocarstwa, tj. Francja, USA i Wielka Brytania, które nie potrafiły wypracować spójnej koncepcji w tym zakresie. Podstawową przeszkodą w wypracowaniu porozumienia były aspiracje dwóch państw, tj. Włoch i Królestwa SHS jako w tym przypadku wyraziciela interesu chorwackiego, które próbowały realizować własne, przeciwstawne koncepcje ustalenia powojennych granic w basenie Adriatyku. Symbolem tych sprzecznych

---

że wrzenia burzliwego krajobrazu politycznego Włoch nie będą miały wpływu na jego karierę we włoskim MSZ. Wkrótce jednak dyplomata zorientował się w niebezpieczeństwach ekspansywnej polityki zagranicznej Mussoliniego. Swoje stanowisko porzucił 6 kwietnia 1926 r. Zasiadał też w senacie, ale jego działalność w drugiej połowie lat dwudziestych i w latach trzydziestych XX w. nie odznaczyła się wyjątkowymi zasługami, choć w okresie II wojny światowej krótko współpracował z ministrem spraw zagranicznych Raffaele Guariglią w kontekście opracowania ewentualnej koncepcji zawieszenia broni przez Włochy. Contarini zmarł w Rzymie 17 września 1945 r. Dużą zasługą jego cichej, acz produktywnej pracy we włoskim MSZ było ustabilizowanie stosunków z Królestwem SHS, a także utrzymywanie ciepłych stosunków ze Związkiem Radzieckim. J.H. Burgwyn, *Italian Foreign Policy in the Interwar Period 1918–1940*, Westport 1997, s. 21, 25–26; S. Romano, *Le altre facce della storia*, Milano 2010, s. 97–98; *Pakt rzymski*, „Postęp” 29.01.1924, nr 24, s. 1.

¹¹⁴ Po opublikowaniu traktatów włosko-jugosłowiańskich, „Dziennik Poznański” 1.02.1924, nr 27, s. 4.

¹¹⁵ Chodziło o traktat przyjaźni zawarty pomiędzy Francją a Czechosłowacją 25 stycznia 1924 r. w Paryżu.

¹¹⁶ Po opublikowaniu traktatów włosko-jugosłowiańskich, „Dziennik Poznański” 1.02.1924, nr 27, s. 4.

¹¹⁷ *Ibidem*.

stanowisk była Rijeka. Strona włoska pragnęła zawładnąć miastem, realizując swoją ekspansywną politykę irredentyzmu, wobec której opór stawiała strona jugosłowiańska, będąca wówczas jedynym państwem zdolnym przeciwstawić się Włochom w basenie Adriatyku. Można więc wyróżnić trzy podstawowe aspekty kryzysu włosko-jugosłowiańskiego w sprawie Rijeki w okresie trwania i krótko po zakończeniu Wielkiej Wojny:

1. Rijeka była strategicznie położonym miastem o dużym potencjale ekonomicznym, napędzanym przez prężnie funkcjonujący port, który wówczas był jednym z najważniejszych obiektów tego typu w Europie. Kontrola nad portem w Rijece stanowiła potencjalny czynnik ożywczy gospodarki krajowej zarówno Włoch, które poniosły duże nakłady na działania wojenne, jak również Królestwa SHS, będącego młodym państwem o niewykształconej jeszcze gospodarce, choć również wrażliwej na działania wojenne (szczególnie w przypadku Serbii).

2. W Rijece wykształciła się zróżnicowana mozaika narodowościowa. Miasto w przeważającej części zamieszkiwali Włosi lub mieszkańcy pochodzenia włoskiego, a także Chorwaci lub ludność pochodzenia chorwackiego. Spisy powszechne ludności Rijeki z 1910 i 1918 r. wskazują na przewagę liczebną Włochów w mieście, choć ten wzrost populacji był procesem w pewnej mierze sztucznym, wynikającym z ekspansji włoskiej w mieście, a także związanym z odpływem Chorwatów do bezpiecznych regionów na ziemiach chorwackich. W każdym razie obecność w Rijece zarówno dużej liczby Włochów, jak i Chorwatów, stanowiła pretekst dla rządów tych państw do przejęcia miasta.

3. Rijeka ze względu na swoje strategiczne położenie i potencjał ekonomiczny, a także zróżnicowanie narodowościowe oraz wpisaną w dzieje miasta rywalizację państw europejskich o objęcie nad nim dominacji, była wrażliwa na próby narzucenia „obcej” administracji. Dzieje Rijeki dowodzą, iż to miasto w procesie historycznym przywykło do zmiany przynależności państwowej, co w zderzeniu z ekspansywną polityką realizowaną przez państwa dążące do objęcia władzy w Rijece, np. Włochy, doprowadziło do częściowego zatarcia tożsamości narodowej mieszkańców miasta.

W kontekście tych aspektów kryzysu włosko-jugosłowiańskiego w sprawie Rijeki niespodziewanym wydarzeniem był przewrót w mieście dokonany przez Gabriele D’Annunzia we wrześniu 1919 r. Włoski poeta i uczestnik Wielkiej Wojny siłą zajął miasto, realizując przy tym samodzielną politykę, którą uzasadniał jako „wyrażenie woli narodu włoskiego”. D’Annunzio wykorzystał słabość Rijeki poprzez odwołanie się do tożsamości narodowej mieszkających w mieście Włochów. Przeprowadzony przez niego przewrót wzmocniła grupa wspierających go towarzyszy broni z okresu Wielkiej Wojny, a także udzielone mu poparcie przez stacjonujące w Rijece oddziały armii włoskiej. Zróżnicowanie narodowościowe miasta oraz historyczna uległość wobec narzucania „obcej” administracji zadecydowały o powodzeniu przewrotu D’Annunzia.

Główną przyczyną siłowego przejęcia władzy w Rijecie przez włoskiego poetę była reakcja na postanowienia traktatu pokojowego zawartego w Saint-Germain-en-Laye we wrześniu 1919 r., które Włochom nie przyznawały tego portowego miasta. Zresztą aspiracje włoskie wobec Rijeki zostały odrzucone przez państwa ententy już w okresie Wielkiej Wojny, gdy w tajnym pakcie londyńskim z 1915 r. również nie przyznano Włochom Rijeki. Na tej podstawie można stwierdzić, że przewrót dokonany przez D'Annunzia miał formę narodowego odwetu wobec państw ententy, ponieważ łamał legalny akt prawny przygotowany przez nie. Przy czym należy zauważyć, że rząd włoski nie wyraził poparcia wobec działań Il Vate, potępiając dokonany przezeń przewrót, a także wzywając jego zwolenników, w tym żołnierzy armii włoskiej, do ustąpienia z Rijeki. W tym czasie wykształciła się więc nieformalna grupa narodowego poparcia aneksji miasta, której przewodził D'Annunzio.

Wobec tych wydarzeń władze Królestwa SHS początkowo próbowały powiązać Il Vate z działalnością rządu włoskiego, licząc na przejęcie miasta, a także ograniczenie zasięgu ekspansywnej polityki włoskiej w basenie Adriatyku. Z tego powodu kwestia przewrotu D'Annunzia w Rijecie szybko stała się przedmiotem rozgrywek dyplomatycznych pomiędzy państwami ententy. Przewrót dokonany w mieście mógł bowiem rozgrzebać antagonizmy pomiędzy Włochami a narodami słowiańskimi, zrzeszonymi w Królestwie SHS, w konsekwencji też doprowadzić nawet do wojny o zasięgu kontynentalnym.

Państwa ententy nie wypracowały jednak spójnej polityki zażegnania sporu o Rijekę, a normalizacja stosunków włosko-jugosłowiańskich w tym zakresie była przede wszystkim rezultatem działań mądrych, doświadczonych włoskich dyplomatów, takich jak hrabia Carlo Sforza, który zdołał uregulować kwestię Rijeki na drodze pokojowych negocjacji z przedstawicielami Królestwa SHS. W rezultacie tych negocjacji D'Annunzio został usunięty siłą z Rijeki przez armię włoską, zaś jego przewrót potępiono jako próbę zniekształcenia polityki włoskiej na Adriatyku. W istocie jednak D'Annunzio był zapowiedzią – swoistą uwerturą – nasilenia się irredentyzmu włoskiego na tym terenie. Próba siłowego objęcia dominacji nad Adriatykiem i narodami południowosłowiańskimi rzeczywiście rozpoczęła się w okresie rządów faszystów we Włoszech, którzy lekceważyli mądrość środowisk dyplomatycznych wywodzących się z dziedzictwa politycznego hrabiego Carlo Sforzy.

Tak oto przewrót dokonany przez Gabriele D'Annunzia i jego rządy w Rijecie w latach 1919–1920 uwydatniły wyjątkową specyfikę miasta, które pomimo swego potencjału ekonomicznego nie wykazywało wówczas odporności na siłowe narzucanie „obcej” administracji. Rijeka była zróżnicowana, a przez to wrażliwa na wszelkie ruchy polityczne w jej obrębie. D'Annunzio władał przecież miastem przez krótki czas, nie posiadając przy tym poparcia swojego macierzystego państwa, a pomimo to zdołał doprowadzić do kryzysu w stosunkach włosko-jugosłowiańskich i zarazem obnażyć podziały w obozie państw ententy.

Gabriele D'Annunzio coup in Rijeka (1919–1920) in the context of Italian-Yugoslavian relations

Abstract

The question of domination over the Adriatic Sea was a thorny issue in the interwar relationship between Italy and Yugoslavia. The dispute over the city of Rijeka (Fiume at that time), which after the coup launched by Gabriele D'Annunzio in September 1919 further aggravated the relations of Italy and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, involved in the conflict at the same time the Entente states. Rijeka was the city of non-uniform national structure, and an important economic centre, becoming at the same time a symbol of intersecting Italian and Yugoslavian influences on the Adriatic.

The controversy over Rijeka was not a typical one, as it took place in the background of the peace conference in Paris after the end of the Great War. The Entente States, i.e. France, the United States, and Great Britain, had different and conflicting visions of the city's status. This indecision was used by D'Annunzio, who in 1919–1920 strengthened his rule in Rijeka. Initially, the Italian government was ambiguous on the poet's coup, while the diplomacy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes regarded the coup as Italian attack against Rijeka. Thus, the question of normalisation of the city's status became a complex process, requiring the consideration of many aspects within the framework of Italian-Yugoslavian relations.

The present article analyses these aspects of the relationship between Italy and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in the context of D'Annunzio coup mounted in September 1919. Another important value of the text resides in the fact that it is based on archival materials, including archival press reports (mainly from the Polish, Serbian, and French press of that time), which made it possible to present the problem against the rich and broad social and political background of the conflict over Rijeka.

Translated by Grażyna Waluga

Переворот Габриеле д'Аннунцио в Риеке (1919–1920) в контексте итальяно-югославских отношений

Аннотация

Вопрос господства над Адриатикой был невралгическим пунктом в итальяно-югославских отношениях в межвоенный период. В этом отношении особенно сформировался конфликт о Риеку, который в результате переворота, совершенного Габриеле д'Аннунцио в сентябре 1919 года, усугубил отношения между Италией и КСХС, одновременно втягивая в эту проблему государства Антанты. Риека была городом с неоднородной этнической структурой, а заодно важным центром экономики и символом пересекающихся итальянского и югославского влияний над Адриатикой.

Спор о Риеку был нетипичен. Он проходил на фоне Парижской мирной конференции, созванной после завершения Великой войны. Совещающиеся государства Антанты т.е. Франция, США и Великобритания, высказывали разные и противоречивые концепции статуса города. Этой нерешимостью воспользовался д'Аннунцио, который в 1919–1920 гг. утверждал свою власть в Риеке. Поначалу итальянская сторона неоднозначно высказывалась о перевороте поэта, а дипломатия КСХС утверждала, что имело место итальянское наступление на Риеку. Итак, вопрос нормализации статуса города

оказался сложным процессом, требующим учета многих аспектов в рамках италяно-югославских отношений.

Эти аспекты в отношениях Италии с КСХС в контексте переворота, совершенного д'Аннунцио в Риеке в сентябре 1919 года и стали предметом обсуждения в данной статье. Основная источниковая ценность текста заключается в архивных материалах, прежде всего, архивных донесениях прессы (главным образом польских, сербских и французских), благодаря которым стало возможным обсуждение, с учетом различных контекстов, прежде всего, общественных и политических, конфликта о Риеку.

Перевод Агнешка Поспишил

Bibliografia

Materialy archiwalne:

Архив Југославије у Београду
Двор Краљевине Југославије
Народна скупштина Краљевине Југославије
Збирка Јована Јовановића Пиждона
Библиотека Архива СЦГ
Репробукција слике Анасмаса Боцарућа
Polski attaché wojskowy – raporty z Rzymu i Belgradu z lat 1920–1923 (zbiory Stanisława Sierpowskiego)
Universidad Autónoma de Nuevo León. Dirección General de Bibliotecas

Źródła drukowane:

Jugoslavija 1918–1988. Tematska Zbirka Dokumentata, red. B. Petranović, M. Zečević, Beograd 1988.
Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1835–1941), Београд 1988.

Prasa:

„Dziennik Poznański” (1919, 1924)
„Gazeta Lwowska” (1918–1921)
„Gazeta Poranna. Ilustrowany Dziennik Informacyjny Wschodnich Kresów” (1921)
„Gazette de Lausanne” (1919)
„Głos Polski. Dziennik polityczny, społeczny i literacki” (1919–1920)
„Ilustrowany Kurier Codzienny” (1919–1921, 1924)
„Kurier Poznański” (1920)
„L'Écho de Paris” (1920)
„Le Figaro” (1919–1920)
„Le Petit Parisien” (1919–1922)
„Monitor Polski” (1918)
„Postęп” (1919, 1924)
„Przegląd Narodowy” (1920)

„The New York Times” (1919)

„Политика” (1919–1921)

Strony internetowe:

G. Reale, *Un faro luminoso che splende in mezzo ad un mare di abiezione (parta seconda)*, portal EreticaMente: Cultura – Azione – Identità – <http://www.eticamente.net>

Poštanske Marke Rijeke, Fiume 1918–1924 – <http://www.fiume-book.net>

„Gabriele D’Annunzio (1863–1938): Narratore, drammaturgo e poeta” – <http://www.regione.abruzzo.it>

<http://www.worldlii.org>

„Kratka povijest grada” – <http://www.rijeka.hr>

Literatura i opracowania:

1945–1946 *Le origini della Repubblica*, red. G. Monina, Soveria Mannelli 2007.

Batowski H., *Między dwiema wojnami 1919–1939. Zarys historii dyplomatycznej*, Kraków 2001.

Burgwyn J.H., *Italian Foreign Policy in the Interwar Period 1918–1940*, Westport 1997.

Crude Oil Processing in Rijeka 1882–2004, red. V. Đekić, Rijeka 2004.

Cuesta U., *Nel Solco del Littorio. Corso di cultura fascista*, Bologna 1940.

Hehn P.N., *A Low Dishonest Decade. The Great Powers, Eastern Europe and the Economic Origins of World War II*, New York–London 2002.

Klajn L., *The Past in Present Times: The Yugoslav Saga*, Lanham 2007.

Knox M., *To The Threshold of Power, 1922/33. Origins and Dynamics of the Fascist and National Socialist Dictatorships*, vol. 1, New York 2007.

Kuberski H., *Południowosłowiański „bękart Wersalu”*, „Glaukopis” (2009), nr 13–14.

Luku E., *The Diplomacy of the Great Powers Towards Albania in the Context of the „Adriatic Question”*, „Mediterranean Journal of Social Sciences” 3 (2012).

Marsella M., *Enrico Corradini’s Italian nationalism. The „right wing” of the fascist synthesis*, „Journal Of Political Ideologies” 9 (2004).

Morawski K.S., *Proces tworzenia Królestwa SHS wobec przeobrażeń Wielkiej Wojny (1914–1918)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska: Sectio M: Balcaniensis et Carpathiensis” (2016), nr 1–2.

Narodna Enciklopedija Srpsko-Hrvatsko-Slovenačka, red. S. Stanojević, t. 3, Zagreb 1928.

Novak B., *The Austro-Slovenian Frontier Question at the Paris Peace Conference 1919*, Chicago 1954.

O’Brien P., *Mussolini in the First World War. The Journalist, the Soldier, the Fascist*, New York 2005.

Patafta D., *Promjene u nacionalnoj strukturi stanovništva grada Rijeke od 1918. do 1924. godine*, „Časopis za suvremenu povijest” 36 (2004), nr 2.

Petacco A., *A Tragedy Revealed: The Story of Italians from Istria, Dalmatia, Venezia Giulia (1943–1953)*, Toronto 1998.

Romano S., *Le altre facce della storia*, Milano 2010.

Skirmunt K., *Moje wspomnienia 1866–1945*, wstęp i opracowanie E. Orlof, A. Pasternak, Rzeszów 1997.

The History of Macedonia, red. I. Koliopoulos, Thessaloniki 2007.

Večerina D., *Talijanski Iredentizam*, Zagreb 2001.

Zawistowska R., *Ustalenie granicy Węgier z Chorwacją i Serbią po I wojnie światowej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 48 (2013).

Konrad Sebastian Morawski, dr, politolog i historyk, autor artykułów naukowych i popularno-naukowych o dziejach Jugosławii oraz współautor podręcznika akademickiego dotyczącego problematyki bałkańskiej (konrad.morawski@wp.pl).

Konrad Sebastian Morawski, PhD, political scientist and historian, the author of numerous scientific and popular science articles on the history of Yugoslavia, and the co-author of a university textbook about the Balkans (konrad.morawski@wp.pl).